

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

«БМИни ҳимоя учун ДАКга
тавсия қиламан» факултет
декани _____
Т.Шарипов
«___» _____ 2012 йил

**«Касб-ҳунар таълими» кафедраси
В 5140900 – «Касбий таълим (ижтимоий-иқтисодий соҳа)»
таълим йўналиши бўйича**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: Бўлажак иқтисодчи педагогларда бозор муносабатлари ҳақидаги
билимларини шакллантириш**

Бажарди: КТИ – 108 гуруҳ талабаси
Илмий раҳбар: «Касб-ҳунар таълими»
кафедраси доценти, и.ф.н.

Облоқулов Ҳ.

Орипов Ж.О

Малакавий иш муҳокама қилинди
ва ҳимояга рухсат берилди:
кафедра мудири, и.ф.д., профессор
_____ М.М.Муҳаммедов
«___» _____ 2012 йил

Самарқанд – 2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	2-4
I –Боб. "Бозор иктисодиёти шароитида таълим тизими".....	5-15
1.1 Бозор иктисодиётининг узига хос жихатлари	5-7
1.2 Республикамизда олиб борилаётган иктисодий ислохотларнинг моҳияти	7-15
II-Боб. Бозор муносабатлари ҳақидаги тушунчаларни шакллантиришда анъанавий ёдашув.....	16-24
2.1 Маъруза дарсларида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари	16-21
2.2 . Семинар дарсларида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари.....	22-24
III –Боб. Интерфаол методлар асосида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари.....	25-42
3.1 Интерфаол методлар асосида иктисодий тушунчаларни шакллантириш усуллари...	23-34
3.2 Бозор муносабатлари ҳақидаги билимларни шакллантириш жараёнини ташкил этиш бўйича утказилган тажриба-синов натижалари.....	34-39
Хулоса.....	
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	

КИРИШ

Бозор иктисодиётига утилиши билан республикамизда иктисодий фанларни урганишга алохида диққат қаратила бошланди. Мактаблар, академик лицейлар, касб-хунар коллежларида бозор муносабатлари билимлар ургатила бошланди. Кадрлар тайёрлашдаги асосий мақсад зарур билимларни узлаштириш билан бирга талабаларнинг интеллектуал қobiliятларини ривожлантириш, уларда мустақил танлаш ва қарор қабул қилиш қуникмасини ҳосил қилишдир.

Маълумки, иктисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида ишчилар малакали, маҳоратли, талабнинг ўзгаришига мослашувчан, ўз малакасини оширишга интилувчан бўлиши талаб этилади. Ишчи қучига бўлган талабларни талабалар чуқур идрок этишлари, мустақил изланиш, фикрлаш, турли қарашларни таққослаш, таҳлил қилишга, оқилона ҳулоса чиқаришга урганишлари лозим.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги-Жамиятнинг тараккиёт даражаси, давримизнинг ахборот асрига айланиши, иктисодиётдаги таркибий ўзгаришлар шуни қурсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда баҳолайдиган, ҳар қандай ҳолатда ҳам тугри ва оқилона қарор қабул қила оладиган малакали мутахассис қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниб дарс утиш етарли эмас. Бу эса таълим тизимида жаҳон тажрибасидан қенг фойдаланиш талаб этади. Республикамизда иктисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иктисодиёт сир-асрорларини урганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур урганишга бўлган талабларни ҳам қучайтирди. Бу эса, ўз навбатида, иктисодий қонунларни яхши қиладиган, турли вазиятларни таққослаш, иктисодий ресурслар қечланганлиги шароитида самарали ҳужалиқ қуритиш учун муқобил вариантларни тугри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган иктисодчилар тайёрлашни иктисодчи-педагогларимиз олдиға қатта мақсад қилиб қуяди.

Маълумки, иктисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида ишчи қучига ҳам алохида талаблар қуяди. Ишчи қучига бўлган талабларни талабалар чуқур идрок этишлари, мустақил изланиш, фикрлаш, турли қарашларни таққослаш, таҳлил қилишга, оқилона ҳулоса чиқаришга урганишлари лозим. Жаҳон педагогикасида диққат-эътибор талабаларда ана шу ҳислатларни ҳосил қилиш ва тарбиялашға қара-

тилган.Тажриба талабаларда айнан ана шу ҳислатлар, қуникмаларни ҳосил қилишда дарс беришнинг интерактив методларини қуллаш ижобий натижа беришини қурсатди. Бу услублар дарс утишни диалог тарзида амалға оширишға, айниқса, талабаларни дарсға фаол қатнашишлари таъминлашға қаратилган.

Мазкур битирув малақавий иши мавзуси этиб «Булажак иктисодчи педагогларда бозор мугособатлари ҳақидаги билимларни шакллантириш» мавзусини танлаганимнинг сабаби -(бу борада анъанавий ҳамда қамонавий педагогик технологиялар, интерактив методлар ёрдамида иктисодий тушунчаларни шакллантириш йулларини янада қамонллаштириш, янги йулларини очиб беришдир.

Мавзунинг ўрганилганлиқ даражаси -Б.Б. Собиров - қувчиларда иктисодий тушунчаларни шакллантиришда инновацион усуллардан фойдаланишнинг педагогик асосларини таҳлил этар экан инновацион усуллардан фойдаланишнинг йулларини қурсатиб беради". И.И. Зоқиров - янги педагогик технологияларнинг моҳияти, мақсади ва вазифаларни таҳлил этади. Педагогик технологияларни тадқиқ этишнинг назарий ва амалий қоидаларини

аниклайди. Ф.Гаиров- узининг магистрлик диссертациясида талабаларда иктисодий тафаккурни шакллантириш жараёнида ноанъанавий усуллардан фойдаланиш йуллари хакида суз юритади.

Тадкикот ишнинг максоди-Иктисодий таълим тизимида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантиришнинг самарали усулларини аниклаш.

Ушбу мақсадга эришиш учун биз қуйидаги **вазифаларни белгилаб** олдик:

1. Бозор иктисодиёти шароитида таълим тизимининг узига хос жиҳатлари ва талабларини аниклаб олиш.
2. Замонавий таълим тизимида анъанавий ёндашувнинг узига хос жиҳатларини белгилаб олиш.
3. Анъанавий таълим тизимида маъруза ва семинар дарсларида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари билан танишиш.
4. Педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усулларини урганиш ва амалда синаб қуриш.
5. Илмий тадқиқот натижаларини таҳлил этиш, ҳулоса ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадкикот ишнинг объекти - таълим тизимида бозор муносабатлари билимларини шакллантириш жараёни.

Тадкикот ишнинг предмети - таълим тизимида бозор муносабатлари билимларини шакллантириш усуллари.

Тадкикот ишнинг методологик асослари - Ўзбекистан Республикаси Конституцияси, «Таълим тугрисида» ги қонун, «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури», И.А.Қаримов асарларида илғари сурилган таклиф ва мулоҳазалар, педагогик тех- нологияларга оид педагогик қарашлар.

Тадкикот ишнинг методлари - мустақил ишларни ташкил этишга оид илмий- педагогик адабиётларни таҳлил этиш, педагогик қулатиш, суҳбат, синов ишларини натижаларини умумлаштириш ва вазиятни баҳолаш, қиёсий таҳлил қилиш.

Тадкикот ишнинг назарий ва амалий янгилиги - таълим тизимида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш жараёни урганилди, қамчиликлар аниқланди, иктисодий тушунчаларни шакллантиришнинг самарали усуллари аниқланди, ҳулоса ва тавсиялар ишлаб қикилди.

Тадкикот ишнинг тузилиши - Битирув малакавий иш қириш, уқ боб тукқиз параграф, ҳулоса, тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар руйхати ва иловалардан

Қириш қисмида - ишнинг долзарблиги, мақсади вазифалари ва илмий-амалий янгилиги акс эттирилган.

1- боб "Бозор иктисодиёти шароитида таълим тизими"- деб номланган булиб, унда бозор иктисодиётининг узига хос жихатлари, бозор иктисодиётининг мохияти унинг асосий белгилари, иктисодий ислохотларнинг мохияти, бозор иктисодиётига утиш тамойилларнинг асосий мазмуни таҳлил этилган. Иктисодий ислохотларни амалга ошириш жараёнида таълим тизимининг урнига баҳо берилган. Бугунги кунда таълим тизимини ислох этиш зарурати асосланган.

2 - боб «бозор муносабатлари ҳақидаги тушунчаларни шакллантиришда анъанавий ёндашув» - деб номланган ва унда замонавий таълим тизимида анъанавий ёндашувнинг узига хос жихатлари, маъруза дарсини босқичлари, вазифалари ва бугунги кунда энг куп кулланиладиган маъруза турлари юзасидан ҳақида фикр юритилган. Маъруза ва семинар дарсларида иктисодий тушунчаларни шакллантириш усуллари таҳлил этилган.

3-боб "Педагогик технологиялар, интерфаол методлар асосида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш " -деб номланган. Ушбу бобда бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантиришда интерактив методлардан фойдаланиш усуллари ҳақида фикр юритилган ва намуналар келтирилган.

1-БОБ. БОЗОР ИКТИСОДИЁТИ ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ

1.1 Бозор иктисодиётининг узига хос жихатлари

Ҳозирги даврда бозор иктисодиёти дунёнинг купчилик мамлакатлари учун хос булиб, у турли мамлакатларда ҳар хил даражада ва узига хос хусусиятлар билан амал килмокда ва ривожланмокда. Кишилик жамияти тараккиёти бозор иктисодиётини умуминсоний иктисодиёт эканлигини курсатди.

Бозор иктисодиёти куп асрлардан буён мавжуд бўлиб, тараккиётнинг ҳозирги босқичидагина умуминсоний кадрят даражасига кутарилди.

Бозор иктисодиётининг моҳияти унинг асосий белгиларида намоён бўлади. Улар қуйидагилар:

3. Бозор иктисодиёти мулкчиликни турли-туманлигига асосланади. Хар қандай жамиятнинг иктисодий асоси, иктисодий тизими мулкчиликдан бошла- нади. Мулк эгаси бўлиш ёки бўлмасликка қараб, жамиятда хар бир кишининг мавқеи, яъни социал мақоми юзага келади.

4. Бозор иктисодиёти эркин иктисодиёт. Иктисодий фаолият эркинлигининг асоси ишлаб чиқариш омиллари ва яратилган товарларнинг мулк объекти, мулк эгаларининг эса мустақил бўлишидир.

Хар бир киши мавжуд қонунларни бузмай ҳоҳлаган иктисодий фаолияти билан шугулланиши мумкин. Бунинг учун асос мулкчиликнинг турли-туманлиги ва тенг ҳуқуқлиги қонуний равишда таъминланган.

5. Бозор иктисодиёти яққа ҳокимлик (мопонолизм)ни инкор этувчи иктисод. Иктисодий монополизм — корпорация, фирма, ташкилот ёки давлатнинг иктисодиётда ёки бирор соҳада танҳо ҳукмронлик қилишидир. Мопонолизмнинг асоси иктисодиётда муайян мулк шаклининг танҳо ҳукмронлигидир. Монополизм уз табиатига қура турғунликни пайдо қилади, ташаббусни чегаралайди ва ҳоказо. Шунинг учун ҳам бозор иктисодиёти монополизм билан чиқиша олмайди. У антимонопол йуналишга эга.

6. Бозор Иктисодиётида рақобат асосий урин тутати. Рақобат бозор иктисодиётини ҳаракатга келтирувчи, тартибга солувчи, назорат қилувчи қуч ҳисобланади. Рақобат қураши меҳнатунумини оширишга, иш сифатини яхши- лашга, янги техника, технологияни жорий қилишга, иктисодий ресурслари кам сарфлаган ҳолда уларни самарали ишлатишга ундайди.

7. Бозор иктисодиётда нархлар эркин, талаб ва тақлиф нисбати асосида шаклланади. Нарх сотувчи билан харидорнинг савдолашиб қилишиши туфайли белгиланади. Бунда сотувчи сарфлаган харажатларини қоплаб, фойда қуришни назарда тутса, харидор энг юқори наф қуришини уйлайди.

8. Бозор иктисодиёти шароитида бозор харидорнинг измига бўйсунати. Ишлаб чиқариш, хизмат қурсатиш харидорнинг талаб ва эҳтиёжига қараб мос- лашишга мажбур. Агарда мослашмаса, яъни талабга лойиқ маҳсулот ишлаб чиқармаса, хизмат қурсатмаса, у зарар қуриши, ҳатто бор будидан ажралиб қолиши мумкин. Бундан қелиб чиқиб товар на хизматлар туқинлигига эришилади. Товарлар туқинлигини таъминлашда,лархларнинг эркинлиги муҳим роль уйнайди.

7. Бозор иктисодиёти фаолиятларни мувофиқлаштириш, бошқаришда ҳам узига ҳос хусусиятларга эга. Унда уз-узини бошқариш билан давлат таъсирини утқазити қоритиш кетати.

Бозор иктисодиёти хар қандай иктисодиёт қабити иктисодий қону нларнинг амал қилиши натижасида ривожланади. Бу қонунлар бир томондан, умумиктисодий қонунлардан иборат бўлса, иккинчи томондан бозор иктисодиётини узига ҳос қонунларидан иборат.

Бозор иктисодиёти иктисодиётни ташкил этиш, фаолият юритишнинг, уни тартибга солиш ва бошқаришнинг мураккаб шакли бўлиб, аввало у товар-қул муносабатларига асосланади. Ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар бозор орқали боғланади, уларнинг ҳамқорлиги ҳам бозор орқали таъминланади.

Бозор иктисодиёти хар бир инсонни уз фаолиятининг натижасини уйлаб ҳисоб-қитоб қилиб, оқилона иш юритишга ундайди.

Шундай қилиб, бозор иктисодиётига қискача таъриф бермокчи бўлсак, уни қуйидагича ифодалаш мумкин: Бозор иктисодиёти товар-қул муносабатлари, иктисодий фаолият эркинлигига асосланган, хар бир инсонни уз фао лияти натижасини уйлаб, оқилона ҳужалик юритишга ундовчи демократик иктисодиётдир

Бозор иктисодиёти товар-қул муносабатларига, алоқаларига асосланар экан, унинг объекти ҳамда субъектлари мавжуд.

Бозор иктисодиётининг объектлари — бу муносабатлар, алокалар нимага нисбатан юз беришини ифодаласа, субъектлари ана шу муносабатлар, алокалар кимлар уртасида булишини ифодалайди. Бозор иктисодиётининг объекти товар ҳамда пулдир.

Бозор иктисодиётининг субъектлари тадбиркорлар, ишчилар, капитал, кимматбаҳо коғоз эгалари, тижоратчилар, истеъмолчилар ва хоказолардан иборат.

Бу субъектлар тенг ҳуқуқли булиб, бир-бири билан максоди, ҳамкорликка ундовчи манфаатлари, товар ва хизматлар ҳаракатини ташкил этиш шакли ва характери жиҳатидан боғланган.

Бозор иктисодиётининг асосий субъектлари иктисодий адабиётларда турт гуруҳга бўлинади: уй ҳужалиги, фирма (корхона), банк ва давлат (ҳукумат).

Бозор иктисодиёти субъектлари узаро алоқага киришадилар. Иш кучи, ер, капитал ва бошқа восита эгалари уларни корхона, фирмаларга сотадилар. Улар уз навбатида ишлаб чиқариш омилларини ишлатиб, товар яратадилар, хизмат курсатадилар.

Хар бир инсоннинг ҳаёт тарзи, турмуш даражаси, энг аввало унинг топган даромадига боғлиқ.

Умуман олганда даромад олишнинг икки йули мавжуд;

1. Меҳнат эвазига.
2. Мулк эвазига.

Меҳнат эвазига олинган даромад меҳнатни иктисодий рағбатлантириш билан боғлиқ. Меҳнат эвазига даромад топиш ҳозирги пайтда ҳам асосий уринда туради. Бозор иктисодиёти шароитида ҳар бир инсон уз акли, заковати, салоҳияти, малакаси, кизиқиши, тажрибасига қараб хоҳлаган меҳнат фаолияти билан шугулланиш имконига эга.

Кишилиқ жамияти таракқиёти тарихи бозор иктисодиётининг умуминсоний иктисодиёт эканлигини курсатди. Чунки, бозор иктисодиёти жамият аъзоларининг асосий максоди фаровон ҳаёт кечиришни амалга ошириш учун зарур имконият яратиш билан бошқа иктисодий тизимлардан устун туради.

Унинг энг муҳим афзаллиги ҳар бир кишини меҳнат унумини ошириш учун рағбатлантиради.

Бозор иктисодиётида даромад манбаларидаи бири мулк ҳисобланади. Мулк эгалари уз мулкларини даромад топиш максодида ишлатар экан, у уз навбатида мулкдан асраб-авайлаб фойдаланишга, энг самарали вариантларини топиб ишлатишга ундайди.

Бозор иктисодиётининг афзалликларидан ресурсларнинг самарали тақсимланишини таъминлашдир.

Ҳаражатларни пасайтиришга эса меҳнат унумдорлигини ошириш, фан-техника янгиликларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш орқали эришилади. Ҳар бир ишлаб чиқарувчининг ресурсларни тежашга интилиши, уларни самарали тақсимланишини таъминлайди.

Узгараётган шароитга юқори даражада тезда мослашувчанлиқ ҳам бозорнинг устунлиги ҳисобланади.

Бозор механизми юқори даражада самарали тарзда зарур товарлар ишлаб чиқариши ва хизмат курсатишни йулга қуяди. Чунки, жамият талабига мос бўлмаган товарлар реализация қилинмайди. Натижада унинг эгалари сарфланган ҳаражатларини коплай олмайдилар, зарар қурадилар. Ана шу ҳатар ҳар бир ишлаб чиқарувчини бозордаги талабга тезда мослашишга мажбур қилади.

Натижада ана шу ишлаб чиқариш таркиби ва ҳажми талаб асосида шаклланади ва унга биноан ресурслар ҳам тақсимланади.

Фан-техника ютуқларидан максимал даражада фойдаланиш новацияга мойиллиги бозор иқтисодиётининг яна бир устунлигидир.

Рақобат кураши натижада банкрот бўлмаслик, синмаслик учун ҳар бир ишлаб чиқарувчи ва хизмат курсатувчи бошқаларга нисбатан камроқ харажат қилишга, сифатлироқ маҳсулот ишлаб чиқаришга, янги турдаги товарлар ишлаб чиқариш ва хизмат курсатишга интилади. Бу мақсадларга эришишда асосий ролни фан-техника янгиликлари уйнайди. Шунинг учун бозор механизми янгиликлар қидириш, ихтиролар қилиш, уларни ишлаб чиқаришга жорий қилишга доимий амал қилувчи стимул яратади.

«Фақат бозоргина янгиликларга сезгир қилади, фан ва техниканинг энг сунгги ютуқларини дадил ва ғайрат билан жорий этади, уз ишининг устасига, касб-маҳоратига муносиб баҳо беради»¹.

Бозор иқтисодиёти хурли-туман эҳтиёжларни қондириш товар ва хизматлар сифатини яхшилаш имконияти кенглиги билан ҳам ажралиб туради. Бозор иқтисодиётини юқорида санаб утилган белгилари товарлар ва хизматлар туқинлигини юзага келтиради. Бу уз навбатида харидорларни танлаб олиш имкониятини кенгайтиради.

Бозор иқтисодиёти ва бозор муносабатларининг буюк қучи шундаки, у қишлоқлар меҳнат фаолияти активлигини узлуксиз тарзда таъминлайди. Мавжуд ресурслардан асраб-авайлаб фойдаланишга, новацияга интилишга, ҳар бир ишга қўл уришдан аввал натижаси қандай бўлишини пухта уйлашга, оқилона таваққулчиликка ундайди.

1.2. Республикамизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг моҳияти

XX асрга келиб бозор иқтисодиётига ўтиш глобал, яъни умумжаҳон воқелигига айланди. Бозор иқтисодиётига ўтиш мураккаб жараён, шунинг учун у узок вақт давом этади. Ундан таъсирчи, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, бозор иқтисодиётига ўтишнинг турли моделлари, йўналишлари асосида амалга ошади.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос йўли қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. географик урин;
2. табиий ресурсларнинг мавжудлиги ва уларнинг захираси;
3. тарихий тараққиёт даражаси;
4. аҳолининг анъаналари ва ўрф-одатлари;
5. ишлаб чиқариш қўлларининг ривожланиш даражаси;
6. жамиятнинг ижтимоий йўналиши.

Шу билан бирга бозор иқтисодиёти моделларининг у мумий томонлари бўлиб,булар:

- а) бозор иқтисодиётининг турли-туман мулкчиликка асосланганлиги;
- б) товарлар ва хизматларга эркин нархлар ўстунлиги;

¹ Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг ўз тараққиёт йўли» Т-«Ўзбекистон» 1992 йил 62-бет

в) рақобат курашига асосланиши;

г) иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг маълум тизими мавжудлиги ва бошқалардан иборат.

Бозор иқтисодиёти барча мамлакатларда уз хусусиятлари ва умумий томонларининг ўзига хос қўриқмасидан иборат бўлиб, илмий иқтисодиётда ҳар хил модел (андаза) тарзида ифодаланади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш моделларини тарихий нуқтаи назардан 3 гуруҳга бўлиш мумкин.

Ана шундай гуруҳларга булишнинг мезони килиб,

- а) давлат дастурларининг мақсади, йуналиши;
- б) иқтисодий тартибга солиш усуллари;
- в) иқтисодий давлат секторининг улуши;
- г) иш ҳақидаги фарқ қабил ар олинади.

Бозор иқтисодиётига утиш учун ислохотлар икки йул: а) бозор иқтисодиётига тезлик билан утиш; б) бозор иқтисодиётига босқичма-босқич утиш йули билан амалга оширилади.

Умуман олганда узининг ёркинлиги, самарадорлиги, эришган ютуқлари билан жаҳон иқтисодиёти тараккиёғи тарихига кирган моделлар «Америка», "Япония", "Германия", "Швеция", "Жанубий Корея", "Хитой" модели ва бошқалар ҳисобланади.

Ҳар бир мамлакат узига хос хусусиятлари билан бошқалардан фарқ қилар экан, ҳақли равишда ҳар бир мамлакат бозор иқтисодиётига утиш да уз йулига эга, у уз моделини яратади

Ўзбекистон уз мустақиллигини эълон қилгач, ижтимоий йуналтирилган, бозор иқтисодиётига асосланган, очик демократик давлат барпо этишни мақсад қилиб қуйди.

«Пировард мақсадимиз ижтимоий йуналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очик ташқи сийosatга эга бўлган қучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир»².

Бозор иқтисодиётига утишнинг жаҳон микёсидаги тарихий тажрибаси урганилиб, Ўзбекистоннинг мавжуд шароитлари, хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда узига хос йули ишлаб чиқилди. Улар:

1. Ўзбекистонда қадимдан тараккиёт узок йиллар эволюцион тарзда ривожланган «Осиёча ишлаб чиқариш усули» ва унинг анъаналари сақланиб қолиши билан боғлиқ. Булар декончиликни сугориладиган ерда олиб борилиши, ерни ҳосилбай ижарага олиб ишлов бериш, қўпгина ишларни жамоа билан бажариш (ҳашар), жамоа бўлиб яшаш, маҳдлла қабил уз-узини бошқариш тизимининг сақланиши, маҳалла мулкнинг мавжудлиги, майда ишлаб чиқариш ва майда савдо-сотикка мойиллик, майда дехкон ҳужалигининг юксак даражада товар ҳужалига бўлиши ва ҳоказолардан иборат. Томорқа ҳужалигининг сақланишн майда товар ҳужалиги анъаналари гоёт қучли эканлигидан далолат беради.
2. Ўзбекистоннинг қатор узига хос хусусиятлари бир томондан, социалистик иқтисодий тизим асосида, иккинчи томондан, Совет империяси таркибида ривожланиши билан боғлиқ.

²Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йулида. "Ўзбекистон", Т 1995 и. 9-бет

3. Узиғахоссоциал-демографиквазиятнингмавжудлиги. Республика аҳолиси таркибида ёшлар жуда қўп. Аҳолининг 60% и қишлоқларда яшайди. Аҳоли утрок, иш қучининг қиқжиши (миграцияси) гоёт су ст. Аҳоли миллий урф-одат, анъаналарни ҳурмат қилади, улар ҳаёт тарзиға қучли таъсир қўрсади.

4. Аҳолининг асосий қисми муқулмон бўлиб, диний дуийқараш ҳам аҳдлининг турмуиш тарзиға таъсир қўрсади. Ўзбекистоннинг меҳнатсевар, қасий, меҳмоидуст қалқи — унинг ҳақиқий бойлигидир.

5. Ўзбекистон тупроғи турли-туман табиий ресурсларға бой. Республикамизда машҳур Менделеев даврий системасидаги деярли барқа элементлар қор. Ҳрзирға қадар 2,7 мингдан ортиқ турли қойдали қазилма қонлари ва маъдан қор истикболли қойлар аниқланган бўлиб,

улар 100 га якин минерал хом ашё турларини уз ичига олади. Умумий хом ашё потенциали 3,3 триллион АКШ доллардан ортик, баҳоланган, 900 дан ортик топилган кон захиралари эса 970 миллиард АКШ долларига тенг. Бу эса инвестиция учун жуда катта имконият, фаолият доираси яратади. (Булардан ташқари, республикамизнинг яна бир канча узига хос жихатлари борки, улар ҳам албатта унинг узига хос хусусиятлари шаклланишида катта роль уйнайди.

Ўзбекистоннинг узига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, унинг бозор иктисодиётига утиш концепцияси ишлаб чиқилди.

Бу концепция Президенти И. А. Каримовнинг қатор асарларида, Олий Мажлис қабул қилган қонунлар ва қарорларда уз ифодасини топган.

«Ўзбекистон модели»нинг узига хос томони, бошқа мамлакатларнинг бозор иктисодиётига утиш моделларидан фарқи бозор иктисодиётига утиш тамойилларида уз аксини топган. Бу тамойилларнинг асосий мазмуни қуйидагилардан иборат:

1. Иктисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги. Бу тамойилга биноан иктисодиётни мафқурадан батамом холи қилиш, унинг сиёсатдан юқори туриши таъкидланади. Иктисодиётнинг сиёсатдан устун туриши унинг ички мазмунини ташкил қилмоғи лозим. Айнан иктисодиёт уни янада ривожлантириш, долзарб муаммоларни ҳал қилиш ҳозирги юритилаётган сиёсатнинг асосий мазмунидир.

Маълумки, давлатларнинг ривожланиш даражаси иктисодий курсаткичларга, энг аввало, аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган ялпи миллий маҳсулот, ишлаб чиқарилган ва истеъмол қилинган миллий даромад асосида аниқланади. Бу бежиз эмас. Чунки аҳолининг турмуш даражаси бевосита ана шу курсаткичларга боғлиқ. Халқ фаровон яшаши учун юксак ривожланган иктисодиёт зарур.

Мамлакатимиз миллий мустақилликни қулга киритди. Сиёсий мустақиллик иктисодий жихатдан таъминланмаса, тулақонли мустақиллик бўлолмайди. Колок иктисодиёт ва паст турмуш даражаси билан ҳақиқий мустақилликни таъминлаб бўлмайди. Буни назарда тутган ҳолда иктисодиётни ривожлан-тиришга алоҳида аҳамият берилади. Ўзбекистон келажаги буюк давлат. Бу юк келажакнинг мустақам пойдевори — бу муттасил ривожланиб борувчи Иктисодиётдир. Иктисодиёт барқарор усиши учун ижтимоий-сиёсий барқарорлик, халқимизнинг тили билан айтганда, тинчлик-тотувлик, хотиржамлик бўлиши зарур. Ундан ташқари, иктисодий усишни таъминловчи, рағбат берувчи қуч зарур. Ана шундай қуч бозор иктисодиётида мавжуд бўлиб, буни юксак даражада ривожланган мамлакатлар тажрибаси тасдиқлаб турибди.

Иктисодиётнинг сиёсатдан устунлиги иктисодий тараккиётда мафқуранинг, сиёсий омилнинг аҳамиятини, унинг мақсадларини, умумий ижтимоий-иктисодий тараккиёт стратегиясини белгилашдаги ролини асло инкор этмайди. Иктисодиётнинг сиёсатга нисбатан устун аҳамиятга эга бўлиши бу иктисодиётни ички тараккиёт қонунларига зид бўлган узбошимчалиқдан, сиёсий бошқарув усулидан озод қилишдир.

2. Давлат — бош ислохотчи. Янги ҷамият қуриш даврида, айниқса утиш босқичида давлат иктисодиётни бошқариш жиловини қулдан бермаслиги зарур. Давлатнинг бошқарувчилик роли иктисодий ислохотларни амалга оширишнинг яна бир ғоят муҳим шартидир.

Утиш даврида давлатнинг иктисодиётдаги ролига янғича ёндашиб, ислохотларни кенг ҷамоатчилик иштирокида давлат ишлаб чиққан дастурлар асосида, унинг бевосита иштироки ва раҳбарлигида амалга ошириш зарур. Бозор ислохотлари умумиктисодий, умуммиллий узғаришлар бўлганидан уни айрим ҷамоа, сиёсий партия, ҷамоат ташкилотлари амалга ошира олмайдди, чунки улар шу гуруҳ, манфаатларини ҳимоя қилиш билан чекланиб қолишлари мумкин. Давлат эса ҷамият барча аъзолари манфаатларини ифодалайди, шу манфаатларни амалга оширишни қулайди.

Иктисодиёт соҳасида амалга оширилаётган узғаришлар, ҳал қилинаётган вазифаларнинг серқирралиги, бозорни шакллантиришга қаратилган аниқ чора-тадбирларнинг мураккаблиги

билан ажралиб туради. Бу жараён иктисодиётни бошқариш ташкил этиш, бозор инфраструктурасини яратиш, жахон иктисодиётига қушилиш билан боғлиқдир.

Давлат бозор иктисодиётининг қарор топишига зарур шароит яратар экан, мулкчиликнинг турли шакллари, рақобатчиликни вужудга келтирилишига алоҳида аҳамият беради. Бозор иктисодиётига утиш шароитида жамиятда юз бераётган табақаланиш натижасида одамларнинг ҳаёт кечиришида катта фарқ бўлишининг олдини олади.

3. Конунларнинг устуворлиги. Бутун янгиланиш ва тараккиёт жараёни конунларга асосланмоғи зарур. Иктисодий узғаришлар синалган, амалий кучга эга бўлган конунларга таянгандагина муқаррар бўлиши, сезиларли натижалар бериши мумкин. Конун ҳамма нарсадан устун бўлиши керак.

Бу тамойил конун олдида барчанинг бараварлигини курсатади. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ким бўлиши, қандай лавозимда ишлашидан қатъи назар, конунларга риоя қилиши шарт.

Маълумки, ҳуқуқий ислохот факат ҳуқуқий доира билан чегараланмайди, чунки ҳуқуқий ислохотнинг узғартирувчи кучли ижтимоий ҳаётнинг барча соҳдаларини қамраб олади. Ҳуқуқий ислохот бўлмас экан, сиёсий тизимни, иктисодий ҳаётни ислох қилишга, уни самарали амалга оширишга умид бўглаб бўлмайди.

Шунинг учун ҳам ислохотлар, энг аввало Ўзбекистон Республикаси Конституциясини қабул қилишдан бошлангани бежиз эмас. Чинакам демократик конун олий юридик кучга эга. Шунинг учун ҳам у олий ҳокимият органи томонидан яратилади. Қабул қилинган конун бошқа барча юридик ҳужжатлардан устун туради. Ўзбекистон Республикаси Конституция ва конунлар устуворлиги асосида узининг ҳуқуқий, демократик давлат тузишга интилаётганини зълон қилди.

Конунни ҳурмат қилиш, унга риоя қилиш ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролар жамиятини шакллантиришнинг зарур шартидир.

Конунлар назар-писанд қилинмаган, бузилган жойда тартибсизлик, иктисодий парокандалик келиб чиқади. Маданийлашган бозор иктисодиёти конунчиликка, конунга таянади.

"Ислох қилишнинг биринчи босқичида, биз ҳуқуқий асосларни яратишда узимизга ҳос ёндашувларни, конун ҳужжатларини ишлаб чиқариш ва қабул қилиш бўйича уз механизмимизни вужудга келтирдик. Биз узимиз учун жамиятни конунлар ёрдамида бошқаришни урганиб олишимиз кераклиги тугрисида муҳим ҳулоса чиқариб олдик. Конун ижтимоий ҳаётни, ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг асосий воситаси бўлиб қолиши керак"³.

³Каримов И. А. Ўзбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йулида. "Ўзбекистон", Т 1995 и. 32-бет

4. Бозор иктисодиётига утиш жараёнида кучли ижтимоий сиёсат юритиш.

Республиканинг нуфузи, тарихий-маданий хусусиятларини албатта ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат утқизиш, аҳолининг қам таъминланган табақаларини, қариялар ва болаларни ҳимоя қилиш лозим.

"Демография соҳасидаги реал аҳволни, аҳолининг мавжуд ҳурмуш даражасини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларига утиш билан бир қаторда одамларни ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни олдидан амалга ошириш керак. Ижтимоий ҳимоялаш ва қафолатларнинг кучли, таъ- сирчан механизми мавжуд бўлгандагина, ижтимоий-сиёсий барқарорликни сақлаган ҳолда бозор иктисодиёти сари тинимсиз ривожланиб боришни таъ- минлаш мумкин"⁴

«Узбекистан модели»нинг энг муҳим жиҳатларидан бири унда аҳддини ижтимоий ҳимоя қилишга алоҳида аҳамият берилишидир. Бозор иқтисодиётига утишдан асл мақсад инсонларнинг ҳаёти фаровон бўлишини таъминлаш учун шароит яратишдир. Лекин бозор иқтисодиётига утиш бир қатор ижтимоий муаммоларнинг вужудга келиши билан жамиятнинг табақалашуви, инфляция, ишсизлик, турмуш даражасининг пасайиши, ижтимоий зиддиятларнинг кескинлашуви билан бирга юз беради. Шундай шароитда аҳоли турмуш даражасининг ҳаддан ташқари пасайиб кетишига йул қуймаслик учун уни ижтимоий ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратилади. Ижтимоий сиёсат ҳар бир жамиятнинг узига хос ижтимоий ҳимоя қилиш механизмига асосланади. Утиш даврида ижтимоий ҳимоялашнинг уткинчи механизми амал қилади. Давлат ва нодавлат механизмлари бирикиб, аҳолининг ижтимоий ҳимоясини биргаликда амалга оширадилар. Ҳимоя бюджет ва бюджетдан ташқари молиявий манбалар ҳисобидан таъминланади.

Қучли ижтимоий йуналтирилган сиёсатнинг моҳияти шундаки, давлат бутун жамиятни аниқ ишлаб чиқилган, яъни бозор муносабатларига утишдаги қийинчиликларни юмшатадиган ижтимоий ҳимоя тизими билан қамраб олишга ҳаракат қилади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш — бу аҳолининг нормал ҳаёт кечиришини таъминлаш учун давлат томонидан белгиланган қарорлар тизимидир.

Бозор иқтисодиётига утиш жараёнида Ўзбекистондаги ижтимоий сиёсатнинг асосий йуналишлари қуйидагича:

- аҳоли даромадларини тартибга солиш, катта моддий-ижтимоий фарқларга йул қуймаслик;
- аҳоли ижтимоий ҳимоясини таъминлаш;
- иш билан таъминланганлик муаммосини ҳал этиш;
- экологик зарарли ишлаб чиқаришни тугатиш;
- соғлиқни сақлаш, маданият, таълим соҳаларини молиялаштиришни қайта ташкил эташ.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш қуйидаги ижтимоий ёрдам қурсатиш турлари орқали амалга оширилади. Булар-нафақалар, турли имтиёзлар, узлуксиз бўлмаган моддий ёрдамлар бериш ва хоказолар.

Аҳолининг қуйидаги қатламлари: нафақа ёшидаги қишлоқликлар, ногиронлар, боқувчисини йўқотган болалар; қам таъминланган оилалар; ҳомилдор аёллар ва ишламаётган, ёш боласини боқиб билан банд бўлган оналар; қасаллиги туфайли вақтинча ишламаётганлар; уқийётган ёшлар; меҳнатга лаёқатли бўлиб ногиронларга қараётган қишлоқликлар ижтимоий ҳимоя қилинади.

⁴Қаримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни қуқурлаштириш йулида. "Ўзбекистон", Т 1995 и. 11-бет

5. Бозор иқтисодиётига аста-секин, босқичма-босқич злғиш. Бозор иқтисодиётига утиш бу узини оқламаган тоталитар режали иқтисодий тизимдан истикболи амалдасдиқланган эркин ривожланувчи бозор тизимига утишдир. Бу тизимларнинг негизлари қилма-қил, ривожланиш қонун ва қоидалари ҳам бир-биридан тубдан фарқ қилади. Шунинг учун ҳам бозор иқтисодиётига утишда шошилиш ярамайди. Янги иқтисодий, бозор муносабатларига пухта уйлаб, босқичма-босқич утиш зарур.

Бозор иқтисодиётига зволюцион йул билан утиш муҳим аҳамиятга эга. Бозор муносабатларининг мамлақатимиз ҳаётига татбиқ этишнинг «жадаллаштирилган», «шок ҳолатига тушириб даволаш» гоёси бизнинг республиқамиз учун номақбул йулдир. Чунки, қуниқиб қолган турмуш тарзидан, қарор топтан ижтимоий-иқтисодий муносабатлардан

янгисига утиш, кишиларнинг унга мослашиши машаққатли бўлиб, кийин кечади."Биз айнан ана шу тамойиллардан келиб чиққан ҳолда, янги давлат, янги жамият пойдеворини барпо этишга киришдик. Айнан ана шу тамойилларни амалга ошириш зарурати туфайли «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг», «Ислохотлар - ислохот учун эмас, аввало инсон учун, унинг манфаатлари учун» деган, бугун қўқчиликка ёд бўлиб кетган ҳаётий шиорлар пайдо бўлди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакатимизни ислох этиш ва янгилаш га қаратилган дастурий вазифаларни бажаришда биз миллий кадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни сақлашга, халқимизнинг асрлар давомида шаклланган менталитетига ҳурмат билан муносабатда бўлишга катта эътибор қаратдик. Шу билан бирга, муваффақиятли ва барқарор ривожланидиган замонавий демократик давлат қуришнинг узини оқлаган ҳақиқат, тажрибасини ҳақ қўқ урганиш ва қабул қилиш ҳам диққатимиз марказида бўлди"⁵.

Бозор иқтисодиёти мураккаб тизим. Унинг таркиби кетма-кет шаклланидиган унсурлардан иборат бўлиб, уларни бирдан яратиш бўлмайди. Ривожланган мамлакатларда бозор иқтисодиёти узок йиллар давомида шаклланиган. У тегишли

инфраструктурани, ҳуқуқий асослар бўлишини, қонунларни амал қилишини таъминловчи механизмни вужудга келтиришни талаб қилади. Вужудга келтирилган механизм ҳам бирданига ишга тушиб кетмайди, у аста-секин изга тушади, такомиллашиб боради.

Мамлакатимизда ҳам аввало тегишли ҳуқуқий асосни, бозор инфраструктура расини, янги шароитда ишлай оладиган кадрларни тайёрлаш учун вақт керак. Одамларнинг фикри, дунёқарашининг ўзгаришини янги ҳақиқат фикрлашга ургатиш керак. Эски ҳақиқатдан ҳоли бўлмай ислох қилиш йўлидан олға бориш, таъмомила янги ҳақиқат муносабатларни жорий этиш мумкин эмас.

"Ўзбек модели" бозор иқтисодиётига катта сарфлар, тўйдан вайрон қилиш йўли билан эмас, балки бир босқичдан иккинчи босқичга кетма-кет ўтишга асосланади. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг ҳар бир босқичи амалга оширилаётган ислохотлар стратегиясининг бир ҳалқаси бўлиб, унга стратегик жиҳатдан устувор йўналишлар белгиланади.

«Ислохотни амалга оширишда унинг босқичлари изчил бўлиши муваффақият гаровидир. Эркин бозор иқтисодиётига эга бўлган демократик жамият барпо этишдан иборат пировард мақсад унга олиб боровчи ҳар бир босқичда ўз ифодасини топтоми керак.»

Ҳар бир босқичда аниқ мақсад қўйилиб, уни амалга ошириш учун вазифалар белгиланади. Белгиланган вазифаларни ҳақ этиш учун ғўхта ишлаб чиқилган реал механизмни шакллантириш зарур.

⁵"Ўзбекистоннинг 20 йиллик муқтачил тараккиёт йўли"Президент Ислоҳ Қаримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон муқтачиллигитг 20 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаси

Бир босқични таъомлагандан кейингина зарур шароитларни яратиш, янги босқичга ўтиш мумкин.

Шу билан бирга, шу ни таъкидлаб ўтиш лозимки, «Беш таъойилнинг ҳаммаси ҳам демократик ва иқтисодий ўзгаришларни муваффақиятли ислох қилиб боришда бирдай муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга бозорга босқичма-босқич ўтиш таъойили алоҳида аҳамиятга эга. Бу етакчи таъойиллардан биридир. У иқтисодий ислохотларининг бутун ички мантикини ривожланиб бориши ва характериини белгилаб беради».

"Муқтачиллик йилларида қўлга қиритган ютуқларимиз ҳақида гапирганда, биз уларга аввало иқтисодиётнинг ривожланиши, унинг ўсиш сўратлари, макроиқтисодий

курсаткичларнинг узаро мутаносиблиги, инфляция даражасининг пасайиши, миллий валютамизнинг баркарорлиги ва унинг харид қобилияти, экспорт ва олтин-валюта захирамизнинг ортиб бораётгани, бир суз билан айтганда, бутун иктисодиётимизнинг изчил тарзда ривожланаётганидан келиб чиққан ҳолда баҳо берамиз.

Юртимизда амалга оширилаётган кенг куламли, туб ислохотлар ва узгаришларнинг қонуний натижаси сифатида сунгги йилларда мамлакатимиз иктисодиётининг усиш суръати баркарор хусусият касб этди. Биргина кейинги тўрт йилнинг узида йиллик усиш суръати 7 фоиздан ошгани ҳам буни яққол исботидир.

Республикаимизда ялпи ички маҳсулот 1990 йилга нисбатан 1,3 баробар ошди. Хўлбуки, Мустакил Давлатлар Дамдустлик мамлакатларининг аксарияриятида бу курсаткич ханузгача ислохотлар бошланган даврдаги даражага ҳам етгани йук.

Шуниси муҳимки, Ўзбекистон иктисодиётининг баркарор усиш суръатлари жаҳон бозорида нефть ва газ нархи ошиб бораётган бир шароитда қатор мамлакатларда қузатилаётган ҳолатдан тубдан фарқ қилади. Яъни, бизнинг иктисодий ривожланишимиз экстенсив усиш ва факат углеводород хом ашёсини зур бериб тухтовсиз қазиб олиш эвазига бўлаётгани йук. Аксинча, биз аниқ мақсадга қаратилган бозор ислохотларини, иктисодиётда чуқур таркибий узгаришларни амалга ошириш, тармок ва қорхоналарни янгилаш, техник қайта жиҳозлаш, рақобатбардош ва экспортга йуналтирилган янги ишлаб чиқариш қорхоналарини ташкил этиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобидан иктисодий тараккиётга эришмоқдамиз.

Шу уринда мамлакатимиз иктисодиётининг жадал усиб бораётгани иктисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида чуқур иктисодий ислохотларни амалга оширишга асосланганини яна бир бор таъкидлаб утмоқчиман. Утган йиллар давомида иктисодиётни ислох, қилишнинг ҳар бир босқичида устувор вазифаларни аниқ белгилашга алоҳида эътибор қаратилиб, уларни ҳал этиш учун зарур молиявий, моддий ва инсоний ресурслар жалб этилмоқда.

Иктисодиётни янада эркинлаштириш, ҳужалик юритувчи субъектлар фаолияти эркинлигини ва иктисодий мустақиллигини ошириш, кенг тармоқли бозор инфратузилмасини шакллантириш, давлатнинг назорат ва бошқарув ваколатини кескин қайта қилиш, унинг қорхоналар ҳужалик фаолиятига аралашувини чеклаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йулидаги тусиқларни бартараф этиш - буларнинг барчаси ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳал қилувчи йуналиши ҳисобланади.

Айниқса, иктисодиётда чуқур таркибий узгаришларни амалга ошириш гоёт муҳим аҳамият касб этади. Бунинг негизини маҳаллий хом ашёни қайта ишлаш ва жаҳон бозоридаги кескин рақобатга бардош бера оладиган маҳсулотлар тайёрлашга асосланган саноат тармоқларининг етакчи уринга қилиши ва ҳиз- мат қурсатиш соҳаларининг тез суръатлар билан ривожланиши ташкил қилади. Шунини таъкидлаш қеракки, мустақиллик йилларида ялпи ички маҳсулот тарки- бида саноатнинг улуши 11 фоиздан 25 фоизга, ҳизмат қурсатиш соҳаларининг улуши эса 18 фоиздан 42 фоизга еки 2 баробардан зиёд ошди.

Бугунги кунда фаолият қурсатаётган қорхоналарни жадал модернизация қилиш ва техник қўйта жиҳозлашни таъминлаш, юқсак технологиялар асосида ишлайдиган автомобилсозлик ва газ-қимё, электр техникаси ва туқимачилик, озик-овқат ва фармацевтика, ахборот ва телекоммуникациялар тармоғи ҳамда бошқа йуналишлардаги янги ва замонавий ишлаб чиқаришларни ташкил этишга қаратилган фаол инвестиция қиёсатини юритишга устувор аҳамият берилмоқда.

Хорижий ва маҳаллий сармоядорлар учун қулай, ҳар томонлама имтиёзли инвестиция муҳити яратилди. Натижада мустақил тараккиёт йилларида мамлакатимиз иктисодиётига 100 миллиард доллардан ортиқ инвестиция жалб қилинди. Бунинг 25 миллиард доллардан қиёдини хорижий сармоядорларнинг маилағлари ташкил этади.

Солик юкини камайтириш борасида ҳам изчил сиёсат олиб борилмокда. Факатгина 2000-2007 йиллар давомида даромад солиги 38 фоиздан 10 фоизга, ягона ижтимоий тулов 40 фоиздан 24 фоизга, кичик бизнес субъектлари ва кишлоқ хужалиги махсулотларини ишлаб чиқарувчилар учун ягона солик миқдори эса 10 фоизга камайтирилди. Шу билан бирга, жисмоний шахслар даромадининг солик ставкаси сезиларли даражада қисқартирилди. Шу тарика кейинги 7 йилнинг узида умумий солик юки 40 фоиздан 27 фоизга камайтирилди.

Барчамизга маълумки, аҳоли иш хаки ва даромадларининг ўсиш суръати энг муҳим курсаткичлардан бири ҳисобланади. Бу ҳақда гапирганда, аҳоли реал даромадларининг 2006 йилда 2000 йилга нисбатан 2,5, 1992 йилга нисбатан эса ўртача 12 баробар ошганини таъкидлаш лозим. Жорий йил охирига бориб республикамызда ўртача иш хаки миқдорининг 200 доллар даражасига етиши кутилмокда.

Биз ҳар ўч йилда иш хакини 2-2,5 баробар оширишни ўз олдимизга муҳим стратегик вазифа қилиб қўйганмиз. Шу тарика, аҳолининг харид қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, биз яқин йиллар ичида халқ фаровонлиги ва даромадларини таъминлаш бўйича юксак марраларга эришаётган мамлакатлар даражасига қутарилишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз.

Бугу нги кундаюртимиздазамонавий меҳнатбозори шаклланди - мустақиллик йилларида 5 миллиондан ортиқ янги иш ўринлари ташкил этилди. Ўларнинг 70 фоиздан зиёди саноат ва хизмат курсатиш соҳаларига тўғри келади.

Ўз-ўзидан аёнки, Ўзбекистан жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш, ўз халқининг тинчлиги ва фаровонлигини таъминлашга интилаётган бошқа давлатлар қатори ҳозирги шиддат билан ўзгариб бораётган мураккаб давр ўртага қўяётган талаб ва саволларга тулик жавоб берадиган, аниқ ва равшан, ҳар томонлама пухта ўйланган стратегия ва ҳаракат дастурига эга бўлиши зарурлигини бугун ҳаётнинг ўзи такозо этмокда.

Бу стратегия авваламббр тажрибада ўзини оқлаган демократок, сиёсий ва иқтисодий ислохотлар, ижтимоий ўзгаришларни чуқурлаштириш, жамиятда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, тинчликсевар ташки сиёсат юритиш ва жаҳон хужалик тизимиға интеграциялашишға қаратилган йулимизни бундан бўён ҳам изчил давом эттиришни таъминлаши даркор.

Факат ана шундай сиёсатгина ўз олдимизга қўйган ўзок муддатли мақсад муддаоларимиз - Ўзбекистонимизнинг дунёдаги ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олишиға эришиш борасида зарур шарт-шароит ва мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилиши мумкин.

«Хамма нарса инсон ўчун, ўнинг келажаги ўчун» деган эзгу тамойилни тулик амалға ошириш биз ўчун доим энг муҳим ўстувор вазифа бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

Бизнинг иқтисодиёт, сиёсат, давлат-ҳуқуқ ва суд соҳасида амалға ошираётган барча ўзгариш ва ислохотларимиз пировард натижада ягона мақсадға - халқимиз ўчун муносиб гурмуш шароити яратиш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини изчил ошириб бориш, ҳар бир инсонға ўзининг интеллектуал, касб ва маънавий салоҳиятини руёбға чиқариш ўчун зарур имкониятлар яратиб беришға қаратилиши даркор»⁶.

⁶"Ўзбекистоннинг 20 йиллик мустақил тараққиёт йули"Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 20 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаси

2-БОБ. БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИ ХАИДАГИ ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АНЪАНАВИЙ ЁДАШУВ

2.1. Маъруза дарсларида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари

Маъруза (арабча, лекция (лот. lectio) - уқиш) уқув материали, бирор масала, мавзу кабиларнинг изчил, маълум бир тизимга солинган баёнидир.

Маъруза - уқув материали, бирор масала, мавзу кабиларнинг изчил, маълум бир тизимга солинган баёнидир. Ўзбек тилида араб тилидан кириб ўзлаштирилган маъруза сузи қўлланилади.

Маъруза уқув жараёнининг асосий бугини, дарс ўқишнинг асосий шаклларида биридир.

Маъруза уқувчи-талабалар билан мулоқотда бўлишнинг алоҳида шакли ва уни бошқа ҳеч қандай уқув шакли билан алмаштириб бўлмайди. Маърузанинг олдида қўйиладиган мақсад ҳар хил бўлиб, бу мақсад максимал даражада амалга ошиши учун, унинг функцияларига аҳамият бериш керак. Маъруза ўқитишнинг қўйидаги қатор функцияларини бажаради.

Профессional таълим бериш ва дунёқарашни шакллантириш.

Талабалар диққатини асосий мақсадга йўналтириш. Маърузада талабаларнинг диққат-эътибори уқув материалининг асосий мазмуни, қонун-қоидалари, уларнинг назарий ва қўлғусидаги амалиётда, мутахассислик фаолиятида қандай ўрин тутиши ва аҳамиятига, уни ўзлаштириш методларига қаратилади.

Талабаларга тарбиявий таъсир қўрсатиш. Уларни ахлоқий, маънавий жихатдан барқамол бўлиши, меҳнатга муносабати, ижтимоий-психологик ҳислатларини шакллантириш.

Билим бериш, урганаётган фан бўйича ахборот олиш, олган

ахбороти асосида ҳулоса чиқаришга ургатиш.

Методологик - маъруза жараёнида тадқиқот методлари таққосланади, қийсланади, илмий изланиш тамойиллари аниқланади.

Идрок, тафаккурни ривожлантирувчи - тингловчиларда билмаганини би-лишга қизиқиш ўйғотади. Мантикий фикрлаш ва ўз фикрини асослашга ургатади.

Маърузада мавзунинг асосий саволлари қетма-қетлик асосида ёрити-лади. Албатта, маърузанинг методик жихатдан ёритилиши, баён этилиши қўйилган мақсад, урганилаётган фаннинг, мавзунинг ўзига ҳос хусусиятлари билан боғлиқ. Маъруза қатъатана иқтисодий ривожланишнинг асосий қонуниятларини очиқ бериш билан қўқланиши қерак эмас, фаннинг қўнғги ютуқларидан қўйдаланган қолда илмнинг амалиётда қандай аҳамиятга эга эканлигини, ҳаётда қерал муаммоларни қчишдаги аҳамиятини, қчиш йўлларини ҳам қўрсатиши қерак.

Маъруза қандай фандан ўқилишидан қатъи назар, илмий қарақтерга эга бўлиши, турлиҳназарий йўналишлар, илмий мақтабларнинг асосий қояларини талабалар онғига етқизиши ва олган қилимини ишонқга айлантириши қерак. Ҳар қандай маърузанинг энг зарур шарти аудитория билан мулоқотга қири-шишдир. Маъруза ўқиш, энг аввало, унга тайёрланишдан бошланади. Бўнинг ўқун биринчи навбатда, маъруза мавзуси бўйича адабиётлар танлаш ҳамда улар билан қанишиб қикиш қерак.

Иккинчидан, фан буйича ишлаб чикилган дастурга кура, маъруза режаси ва режа буйича матн тайёрланиши ҳамда дарсни утказишда кулланиладиган методларни танлаб чиқиш, дарё жараёнини технологик тизим сифатида тар қиб, кетма-кетлигини аниқлаш лозим.

Маърузада дарсни ўқ босқичга бўлиш мумкин:

9. Қирш. Аввалги маърузада нималар урганилган, ўнинг натижаси нималар билан боғлиқ, бугунги дарсга қандай мақсад қўйилапти? Аввало дарё илғариги мавзу билан боғланади. Кейин янги мавзу эълон қилинади. Маъруза режаси, мустиқил ўқиш ўчун зарур асосий ва қушимча адабиётлар рўйхати тавсия этилади. Мавзун и урганишдаги асосий термин, тушунчалар, мустиқил равишда бақариладиган ишлар, топшириқлар берилади.

10. Асосий босқич. Бу босқич маъруза режасига кура танланган дарё ўтиш методларини қуллаган ҳолда утказилади. Тингловчиларга мулжалланган ахборотлар етказилади.

11. Якуний босқич. Маърузага якун ясалади, қискача ҳулоса қикарилади. Талабалар диққати ўчун мазкур мавзудаги энг асосий тушунча, эътибор қаратилиши лозим бўлган жихатлар, ҳодисалар таъқидланади. Қўйилган мақсадга қай даражада эришилди, бу тахлил қилиб, бақоланади. Бугунги маърузада бақарилган иш қелғуси фаолиятда қандай муҳим аҳамиятга эга эканлиги қурсатилади.

Маърузаларни дидактик вазифасига қараб:

- қирш;
- мавзулар буйича;
- йул-йуриқ қурсатадиган;
- тахлилий;
- якунловчи маърузаларга бўлиш мумкин.

Қирш маърузаси маълум бир фанни, мавзун и ёқи муаммони урганишга бағишланиб, ўнда ана шу масала, муаммолар ҳақидаги фикрлар, ўларнинг ижобий томонлари, қамчилиқлари, ечилмаган муаммолар қурсатилади. Урганишни бошланган фаннинг предмета, урганиш методлари буйича маъруза қирш маърузасига типик мисол бўла олади.

Мавзулар буйича маърузалар - энг қуп ўқиладиган маъруза бўлиб, ўнда урганилаётган мавзунинг асосий мазмун и, амалиётда синалган, қабул қилинган илмий қарашлар, мавжуд ечимини қутаётган масалалар баён қилинади. Ўларни ечишнинг мавжуд йуллари қурсатилади, янғиларини топиш тавсия этилади.

Йул-йуриқ қурсатувчи маъруза - талабаларга мустиқил ишлашни ургатишга қаратилади. Ўнда қупроқ методик маслахатлар берилади. Тавсия қилинадиган адабиётларни мустиқил ўқиш, ўлар ўстида ишлаш жараёнида диққатни қаратиш лозим бўлган масалалар қурсатилади.

Тахлилий маъруза ў ёқи бу муаммо, мавзу ёқи маълум бир тизимга солинган саволларни маълум бир мантикий алоқадорлиқда баён қилишга қаратилади. Қупинча олий ўқув йортларида якуний назорат ёқи имтиҳон-аттестациялар олдидан утказилади.

Яқунловчи маъруза маълум бир мавзу, муаммони ёқи фанни урганиб, ўнинг якуни буйича утказилади. Муаммо ечимлари ва фаннинг предмета тугрисида асосий ҳулосалар баён этилади.

Иқтисодий тушунчаларни шакллантиришда талабаларнинг ижодий фикрларини ривожлантириш-таъсир қурсатиши, ўларни жамият ривожланиши иқтисодий қонун, тенденцияларини қукур тушуниши, назарий масалалар билан амалиётни боғлаш маҳоратини ҳосил қилишлари ўчун маъруза қўидаги асосий талабларга жавоб бериш қерак:

- Маълум бир йуналишга, иктисодиётни асосий конунлари, тенденциялари, принциплари, ижтимоий, иктисодий тараккиётнинг муаммоларини таҳлил қилишга қаратилган бўлиши керак. Шунингдек, ёш авлоднинг дунёқарашини шакллантириш, ҳаёт кечириш тарзини танлашнинг тарбиявий аҳамиятини ошириши лозим. Илмийлиги жихатдан назария асосларини амалиёт билан, масаланинг қуйилишини илмийлик билан ҳамда иктисодиётнинг янги долзарб масалаларига ижодий ёндашиш билан, назарий далилларнинг мантикийлик билан узвий бирлига таъминланиши керак.

Иктисодий фанлардан маъруза ўқиш ўқитувчи олдига қуйидаги вазифаларни қояди:

- талабаларга иктисодиёт фанларини назарий бойли! ини очиқ бериш,
- дунёдаги машҳур иктисодчилар, Ўзбекистон республикаси Президент ва таниқли иктисодчи олимларнинг ишларини чуқурроқ урганишга ёрдам бериш;
- бир фандан олган билимларини бошқа фанларни урганишда ижодий қўллашларига ёрдам бериш;
- талабаларга бозор иктисодиёти шароитида мураккаб ижтимоий-иктисодий муаммоларни ечиш учун тугри йўл топиш борасида ўзига ишонч руҳини тарбиялаш.

Маъруза талабаларда фанни урганишга қизиқиш, иштиёқ ўйғотиши керак. Маърузани шундай тузиш керакки, талабада фанни чуқур урганиш учун мустақил равишда адабиётлар топиш, уларни ўқишда ишлаш, тушунишга хоҳиш-истак тўғилсин. Шунинг учун зарур материаллар, китоблар, журнал ва бошқа манбаларни танлаш принципиал аҳамиятга эга.

Маърузанинг ижтимоий-иктисодий йўналиши унинг илмийлиги билан боғлиқ. Маърузачи реал ҳаётнинг объектив таҳлилига, иктисодий тараккиётнинг асосий қонуниятларига, иктисодий ҳодисалар ва ҳужалик ҳаётининг омиллари ўртасидаги ички боғланишларни аниқлашга, таҳлил қилишга асосланиши керак.

Тажриба шуни қўрсатадики, талабага ишонқли далиллар, чуқур таҳлил қўпроқ таъсир қилади. Ҳар қандай фан, жумладан, иктисодий фанлар ҳам ишонқли далиллар, маълумотлар, назарий ва амалий ҳулосаларга таянади.

Психологларнинг қўзатишларича билиш, урганиш жараёни фикрлар қарама-қаршилиги асосига қўрилса, самарали бўлади. Илмий мунозара талабалар учун ижодий муҳит яратди. Иктисодчи-педагоглар учун мулжалланган маърузада мунозарали саволларни қўйиш, турли нуктаи назарларни баён қилиш мақсадга мувофиқ. Маърузачининг ўзи маълум бир нуктаи назарни қўллаб-қувватлар экан, талабаларга ҳам ана шу қараш тўғрилигини ту-шунтириши, аудиторияни ишонтириши керак.

Маърузанинг илмийлиги материални баён қилишнинг изчиллиги, саволларни аниқ, тушунарли қўйилишини қўзда тутди. Илмий-иктисодий жараёнлар, иктисодий ҳаётни таҳлил қилишда тарихийлик ва мантикийликка амал қилишни талаб этади.

Назария билан амалиётни ўзаро боғланиши нисбатда мураккаб жараён. У турли-туман: ички, ташқи, билвосита ва бевосита, муҳим ва ўнча муҳим бўлмаган омиллар билан аниқланади. Шунинг учун ҳам маърузага тайёрланиш пайтида ана шу жараёнларни чуқур таҳлил қилишни билиш, у ёки бу ҳодисани ривожланишининг асосий тенденцияларини аниқлаш керак. Мавзудан четдаги турли-туман мисоллар билан чекланиш ярамайди.

Назарияни асослаш учун ҳужалик ҳаётидаги турли-туман ҳодисаларни ижобий ёки салбий мисол сифатида қўлтириш ўнчалик қийин эмас, Лекин реал воқеликни нотўғри қўрсатиш, факат юзаки ташқи алоқаларни таъкидлаш билан чекланиш ярамайди. Улар масаланинг моҳиятини ифодаламайди ва очиқ бერмайди.

Иктисодий фанлар бўйича ўқиладиган маърузада фактлар, реал маълумотларнинг ўз ўрни бор. Чунки улар иктисодий жараён, муаммоларни моҳиятини очишга ёрдам беради.

Пекин улардан махорат билан фойдала- нишгина кутилган натижани беради. Бунинг учун конуний богланишлар, тенденцияларни курсата оладиган ракамларни куллаш керак.

Ракамлар, маълумотлар урганилаётган предметнинг мазмунини тасаввур этиш учун асос бўлиб хизмат килади. Албатта ракамлардан уз фикрини тасдиклаш учун фойдаланиш, мумкин. Лекин назарий коидалар иктисодий ходиса ва жараёнлар мохиятига тушунишда ҳам муҳим роль уйнашини ёддан чикармаслик керак. Хар бир педагог ракамлардан юзаки, шунчаки фойдаланишдан кочиши керак. Иктисодчиларнинг фикрича, далиллар, ракамлар қайта ишлашни талаб этадиган маълум қурилиш материали, холос.

Маърузада негатив фактларни ҳам тугри шархлаш, уларни қандай оқибатга олиб келиши, бартараф қилиш йуллари ҳақида тухташ керак. Маърузачининг вазифаси негатив фактларни эълон қилиш эмас, балки уларни таҳлил қилиш, ҳулоса чиқаришга ургатишдир. Фактлар маърузага жонли мазмун, ҳаётийлик нафасини бахш этади, унинг аҳамияти бу жихатдан бебаходир.

Маърузани баён қилиш методлари

Индуктив метод маърузада хусусийликдан умумийликка, дедуктив метод эса умумийликдан хусусийлик томон баён қилишни ифодалайди.

Индуктив метод далиллар, хусусий, умумий ҳулоса, назарий коидалар, аниқ фаолият учун амалий ҳулосалар тарзида баён қилинса, дедуктив метод назарий ҳулоса, умумий, хусусий, фаолият учун практик ҳулоса тарзида баён қилинади.

Талабаларда иктисодий тушунчалар, илмий дунёқарашни шакллантиришда маърузанинг роли бекиёсдир. Шу билан бирга, маърузанинг мазмунини талабаларга етказишда уқитувчининг ролини унинг барча методлар, қурғазмалар қуроллар, таркатма материаллар ва бошқаларни куллашдаги мохирлигини ҳисобга олмай, маърузанинг ролини қурсатиб бўлмайди,

Маърузада материални қай тарзда баён қилинишига қараб далиллар, хусусий, умумий ҳулоса, назарий коидалар аниқ фаолият учун амалий ҳулосаларга қилиш тарзида берилиши мумкин. Индуктив методда маъруза қупинча қизикарли, қузга ташланадиган факт ёки мисолдан, айниса, шу қуннинг бирон долзарб масаласи бўлган, аудиториянинг диққатини жалб қиладиган масаладан бошланади.

Индуктив метод талабаларни хусусий қузатувлардан қетма-қет умумий ҳулоса чиқаришга урганиш имконини беради. Уларни мустиқил фикрлашга ургатади.

Дедуктив методда эса маъруза умумий назарий масалалардан бошланади. Бу методиктисодий фанларнинг умумий қонунлари, коидаларини реал ҳаётга татбиқ қилиш, амалиётда қуриш ва бақолаш, ҳужалиқ ҳаётида қуллаш, иктисодий ҳаёт ходисалари, жараёнларини, ҳужалиқ қуритиш сиёсатини қуқуррок тушуниш имконини беради.

Тақриба шуни қурсатадики, маъруза ҳам индуктив, ҳам дедуктив метод асосида олиб қорилса мақсадга мувофиқ бўлади. Аввал ишчи гипотеза, тақлиф шаклида аудиторияга умумий савол ташланади, сунгра талабаларни мулоҳазалари далиллари, фактлар таҳлил маълумотлари шу саволга тугри қелиши бирқалиқда муҳоқама қилияди, ҳулосалар чиқарилади.

Бу ҳолда маъруза асосий қоя, уни далиллар асосида тасдиқлаш хусусий саволларни изқилиқда баён қилиш, дедуктив методда маъзунинг умумий ҳарактеристикасини бериш тарзида тузилади.

Маърузанинг самарасини оширишда қурғазмалар қуроллар (диақрамма,схема, жақвал, график қабилар)нинг аҳамияти қаттадир. Қурғазмалар қуроллар орқали ақборотни қабул қилиш, маъзун қуқуррок тушунишга, уқув материални хотирада узок сакланишига ёрдам беради. Лекин қурғазмалар қуролларга ҳаддан ташқари берилиб қетиш ҳам керак эмас, қунқи

аудитория билан мулоқот йўқолади ва натижада маърузанинг самараси пасаяди. Аммо танлаб олинган, тайёрланган курғазмали куроллар самарасини анчагина оширади.

Маърузага иложи борида талабалар диққатини қаратиш керак. Бунинг учун маърузанинг кириш ёки унинг асосий қисмида масаланинг моҳиятини очиқ беришга қаратилган савол қўйиш мақсадга мувофиқ. Педагоглар тажрибаси шуни кўрсатадики, ўқитувчининг мавзунинг баён қилишидан аввал ёки баён қилиш жараёнида савол қўйиши, уни баён қилиб бўлгач, қўйилган саволига қараганда гуликрок, яхшироқ натижага олиб келар экан. Чунки илгари қўйилган савол талабани жавоб қандай бўлиши керак, деб ўйлантира бошлайди ва жавобни ўқитувчидан эшитишга диққатини қаратади.

Иккинчидан, маъруза бошлангандан 20 дақиқача вақт ўтгач, талабалар диққати сусаяди. Буни ҳисобга олиб, ҳар 15-20 дақиқада ёки ҳар бир ўзвий саволни баён қилишда турли методлардан фойдаланиш, талабалар диққатини жалб қиладиган саволлар ташлаш мақсадга мувофиқдир.

Дарс бериш жараёнида мисол келтирганда гуруҳдаги талабаларга бевосита мисоллар келтириши диққатни ўзига жалб қиладди. Масалан, «Ҳамид билан Темур бизнес билан шугулланишмоқчи, лекин ишнинг нимадан бошлашни ўйлаб туришибди. Сизнингча, улар нимадан иш бошлаши керак?», «Гавҳар доимий ўртача харажатлар маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми ортган сайин қанчалик боради, дейди, Азиза эса йўқ, ўзгармайди, дейди. Ҳўш, сизнингча уларнинг қайси бири ҳақ?» сингари мурожаатлар жонли мулоқотга бошлайди.

Бошқа ўқув шаклларида қараганда маърузачининг маърузасини ҳис-ҳаяжон, жўшқинлик билан баён этиши муҳим роль ўйнайди. Маърузачи ҳис-ҳаяжонини ўзгартириш, мимикаси орқали талабаларни дарсга қизиқишини қўчайтириши ёки аксинча, сўсайтириши мумкин.

1. Маърузанинг эмоционал таъсири ўқитувчининг маъруза материални эркин баён қилиши билан тўғридан-тўғри боғлиқ. Эркин баён қилиш орқали аудитория билан боғланиш яхшиланади. Талабаларнинг ақс таъсирини қўзатиш имкони вужудга келади. Оғзаки нутқ хусусиятлари, яъни диалогдан фойдаланиш мумкин бўлади.

Аксинча, маъруза матнига қарайвериш аудитория билан контакт ўрнатишни қийинлаштиради, уни бузади, чунки ёзма нутқ, одатда, монолог тарзида бўлади. Бу ерда гап фақат маърузачининг тайёрланган материални эркин эгаллаган бўлиши. матнни зерикарли тарзда ўқимаслиги ҳақида бормокда.

2. Оғзаки нутқ, яъни маъруза тушунарли, эшитиб, қабул қилишга осон, қисқа жўмлалардан тўзилган бўлиши керак, чунки ўзун, мураккаб жўмлалар фикрни хиралаштиради. Ўқитувчи баён қилинаётган материални яхши билишидан ташқари ўз овозини ҳам назорат қилиши зарур. Интонацияни тох баланд. тох паст қилиб нутқ ўзгартириш орқали талабалар диққатини тортиш, ўз вақтида пауза ва бошқа интонациялардан ҳам фойдаланиш зарур.

«Эркин манера» тарзида дарс бериш. маърузачининг аудиторияда ўқидан бу екка юриши талабаларни диққатини тортади ва тушунишни қийинлаштириб, уларни мавзудан четлаштиради. Педагог ўзининг «иш зонаси»га эга бўлиши, ундан фойдаланишни билиши керак.

4. Маърузачи ўзининг ташқи қўринишига ҳам эътибор беришни ёддан чиқармаслиги зарур.

5. Маълумки, маърузанинг жўшқинлиги, маълум даражада унинг ёркинлигига боғлиқ. Жўшқин, маълум нутқ фақат аниқ, мисоллар билангина эмас, балки мақол, матал, бадиий образлар билан бойитилиши зарур. Бу ҳол маърузани қизиқарли қилиб, талабалар диққатини жалб этади.

6.Маърузанинг тугри тузилиши, дарснинг хар бир минутидан самарали фойдаланиш машгулотларнинг муваффакиятини таъминлайди.

7. Аудитория билан «кайта алоқа» урнатишда талабаларнинг саволи ва уқитувчининг жавоби муҳим роль уйнайди. Одатда, купинча маърузанинг охирида саволларга вақт ажратилади, лекин бу маъруза жараёнида савол берилмайди, дегани эмас.

Саволларга жавоб берганда жавобнинг киска, асосланган булишига аҳамият бериш керак. Агар савол қушимча далилларни талаб этадиган бўлса, буни очик айтиш мумкин, (айтайлик, статистик маълумотлар шу дақиқада йук бўлса) сабабини курсатиб, келгуси дарсда жавоб беришга ваъда қилса, бунинг айби йук. Агар савол индивидуал тарзда бўлса, маърузадан сунг ёки маслахат дарсида жавоб бериш мумкин.

Савол-жавобда уқитувчининг нутқ оҳангидан доимо хайрихоҳлик сезилиб туриши, саволдан салбий муносабат сезилмаслиги керак, акс ҳолда аудиториянинг ишончи йуқолади.

8. Хар қандай шароитда (ташқаридаги шовкин-сурон, эшик ортидаги гала- говур, қурилиш ва хоказо) уқитувчи узини тутта билиши лозим.

9. Нутқда таклиддан қочиш, бир гапни бир неча марта такрорламаслик керак.

10. Нутқда сийқаси чиққан сузларни имкон қадар ишлатмаслик зарур.

Албатта, идеал тарзда маъруза уқиб бўлмайди. Лекин хар бир уқитувчи узининг барча имкониятини, маҳоратини ишга солиб, дарс утиши шубҳасиз, маърузанинг ижобий томонларини устун булишига олиб келади.

Таълим тизимидаги урнига қура, маърузалар - мавзуни, булимни, курсни урганишни бошловчи ёки таълимнинг маълум бир босқичини тугалловчи маърузаларга бўлинади.

Ҳозирги пайтда нисбатан куп қулланиладиган ёки борган сари оммалашиб бораётган маъруза шакллари: аҳборот берувчи, муаммоли ва жадаллашган (чуқурлаштирилган) маърузалар бўлиб, улардан ҳозиргача энг куп қулланиладигани аҳборот берувчи маърузадир. У анъанавий методга асосланган бўлиб, асосий вазифа уқув аҳбороти - мавзунинг мазмунини талабаларга баён қилиш, тушунтиришдан иборат. Унда уқитувчи аёеан билим берувчи ролини бажаради. Бу монолог тарзида баён қилинади.

Ҳозирги куннинг талабларидан келиб чиқиб, дарсда талабалар фаоллигини оширишга қаратилган жадаллаштирилган (чуқурлаштирилган) маъруза методини қуллаш борган сари оммалашмоқда.

Маъруза матни хар бир фаннинг ишчи уқув дастури асосида, мавзуга ажратилган вақтдан келиб чиқиб, тайёрланади. Бунинг учун мавжуд адабиётлар урганилади, турли манбалардан аҳборотлар йигилади.

Мавзуни урганишнинг мақсадидан келиб чиқиб, зарур саволлар қуйилади, мавзуни ёритиш методи танланади.

2.2. Семинар дарсларида бозор муносабатлари түшүнчаларни шакллантириш үсүллари

Маъруза билан биргаликда амалий машгулот ҳам уқув жараёнининг муҳим шакллариға қиради. У таълим, тарбия бериш ҳдмда назарияни амалиёт билан боғлаш функциясини бажаради. Амалий машгулот термини педагогикага- оид адабиётларда тор ва кенг маънода талқин этилади. Амалий машгулот кенг маънода семинар (унинг барча турлари), машқ, лаборатория ишини умумий ҳолда ифодаланишидир. Семинар амалий машгулотнинг шаклларида бири бўлиб,

- маърузада баён килинган назарий конун-қоидаларни мустаҳкамлаш буйича билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш;

- талабаларни илмий тадқиқот, билиш қобилиятларини устириш вазифаларини бажаради.

Семинар дарси талабаларни билим олишлари, уни пухта узлаштиришлари ва олган билимларини келгусида реал ҳаётда қўллашни урганишларида алоҳида урин тутлади. Шунинг учун ҳам, семинар дарсини кизиқарли, талабаларни фаол қатнашишларини таъминлайдиган методларни қўллаб, утиш муҳим аҳамиятга эга.

Маърузада одатда баён қилиш етакчи рол уйнайди. Талабалар маъруза тинглашда пассив роль уйнайдилар. Семинар дарсида эса талабалар фаол бўлишади. Дарсида турли методларни қўллаб, уларнинг фаоллигини таъминлаш имконияти кенг.

Маъруза дарси монолог тарзида баён қилинса, семинар дарси диалог асосида олиб борилади. Одатда, семинар дарсида талабаларнинг билими, уз устида ишлаш даражаси аниқланади, назорат қилинади.

Семинар (лот. *seminarium* - манба, қучма маънода - мактаб) - уқув амалий машғулоти шаклларида бири. Асосан олий уқув юртлиарида, илмий тугарак, анжуманларда қўлланилади.

Таълимнинг семинар шакли қадимги Юнон ва Рим мактабларида пайдо бўлган. Кейинчалик Ғарбий Европа университетларида ривожлантирилган. Бу университетларда семинар талабанинг адабиётлар, манба устида ишлаши вазифасини утаган. XX аср бошларидан семинар дарслари талабаларнинг умумий илмий дунёқарашини кенгайтиришда, уларни муайян фан тарихидаги муҳим муаммо ва талқиқотлар билан таништиришга катта роль уйнай бошлаган.

Семинарнинг асосан уч тури бор:

1. Урганилаётган фан ёки қурени чуқур урганишга ёрдам берадиган семинар дарслари.
2. Айрим муаммо, асосий ёки муҳим мавзунини урганиш учун утқазиладиган семинарлар.
3. Тадқиқот характеридаги семинарлар.

Уқув жараёнини ташкил этишда семинар дарслари алоҳида урин тутлади. Семинар уқув жараёнининг талабалар билимларини мустаҳкамлашни таъминловчи, ижодий қобилиятларини намоён қилувчи шаклидир. Семинар машғулотида тарнинг мақсади талабаларнинг чуқур билим олишини таъминлаш, олган билимни реал ҳаётда қўллашга ургатишдир.

Бунинг учун талаба олган ахборотларини таҳлил қилиш, илмий тадқиқот утқазил, таққослаш, ҳулоса чиқаришни билиши керак. Семинар дарсининг олдига қуйилган бош мақсадга эришиш учун дарс олдига қуйилган қатор вазифаларни амалга ошириш керак. Бу вазифалар семинар дарслари бажарадиган функцияларда уз ифодасини топади.

Семинар дарси қуйилаги функцияларни бажаради:

1. талабаларга профессионал таълим бериш ва тарбиялаш;
2. мустиқ ишлаш малақасини устириш;
3. мантикий фикрлашга ургатиш;
4. нутқини устириш, илмий мунозаралар олиб боришга ургатиш;
5. мустиқ фикр юритиш ва уз фикрини уртқалашишга ургатиш;
6. уртқалари фикрини танқидий баҳолашга ургатиш;

7. талабалар билимини назорат килиш ва баҳолаш;
8. назарий олган билимларини амалиёт билан боғлаш.

Инсон хотираси - бу бизнинг биокомпьютердир. Одатда, янги ахборотни қабул қилар эканмиз, аввалги ахборот қисман хотирадан қутарилади. Ахборотлар нихоятда хилма-хил бўлиб, инсон ҳар қуни уз ҳаётида қабул қиладиган ахборотлар миқдори, уларни турлича қабул қилиниши, хотирада сақланиб қолиши жиҳатидан бىр-биридан фарқ қилади. Психологларнинг фикрича, олинган ахборот, гуёки филтрдан ўтиб, сараланиб, маълум бир жиҳатлари билан ажралиб турадиганлари хотирада сақланар экан.

Узоқ муддат хотирада қоладиган ахборотларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- кизиқарлилига, жўшқинлиги қаби хусусиятлари билан ажралиб туравчи ахборотлар;
- тасаввур, ҳис-туйғу ва шу қаби бир-бирини эслатадиган, узаро боғланишдаги ахборотлар;
- инсон томонидан тушуниб, моҳиятига етилган ахборотлар,
- тасаввур, ҳис-туйғу ва шу қаби бир-бирини эслатадиган, узаро боғланишдаги ахборотлар;
- инсон томонидан тушуниб, моҳиятига етилган ахборотлар;
- фаоллик билан қабул қилинган, урганилган, такрорланиб турадиган ахборотлар.

Олимларнинг илмий тадқиқотлари шуни курсатадики, оддий инсон одатда ахборотларни қуйидагича ўзлаштирар экан:

20% - эшитганини хотирада сақлаб қолади;

30% - қурганини ўзлаштиради;

50% - эшитиш ва қуриш орқали билиб олади;

70% - *узи* тушуниб гапиргани, эшитгани ва қургани натижасида ўзлаштиради;

100% - шу ишни бажариши, гапириши, эшитиши ва қуриши орқали ўзлаштиради. Бундан келиб чиқиб айтидиган бўлсак, оддий инсон одатда ахборотларни олган манбаси, шаклига қура турли даражада ўзлаштиради.

Бу билимдан фойдаланиб, такрорлаб турилмаса, суғ билим захирасига айланади ва бора-бора хотирадан қутарилади. Булардан шундай ҳулоса чиқариш мумкин: талабаларнинг энг аввало, ўқув материални ўзлаштириши, ёдда қолиши ўқун олинадиган ахборотни иложи борида эшитиш ва қуриш орқалигина эмас, балки гапириш, ўз фаолиятида синаб қуриш орқали етказиш катта аҳамиятга эга. Бунга эришишнинг йўли семинар дарсларини турли-туман методлар орқали олиб боришдир. Айнан семинар дарсида талабалар маъруза, қитоб, журнал ва ҳоказолар орқали олган ахборотлари, билимларини тушунган ҳолда гапириб бериш, уни мо- деллаштириш асосида синаб қуриш имкониятига эга бўладилар. Семинар дарсини ўтказишда қўлланидиган услублар турли-туман бўлиб, у ёки бу услубни танлаш, урганилаётган фаннинг хусусиятига; ўтилаётган мавзуга, семинар дарсига қўйилган мақсадга, танланган услубни қўллаш имкониятига боғлиқ.

Ҳозирги пайтда иқтисодий фанларни урганишда нисбатан кенг қўлланиладиган услублардан: экспресс савол-жавоб, саволлар тизимига асосланган муҳокама, семинар машғулотлари режаси бўйича атрофлида суҳбат, моделлаштирувчи ўйин, доклад ва рефератларни муҳокама қилиш, масала, машқ, тест ёчиш ва уларнинг натижасини муҳокама қилиш, мунозара ва бошқаларни курсатиш мумкин.

Семинар мавзуи маъруза мавзуси билан бир хил бўлиши шарт эмас. Баъзан мавзудаги айрим саволлар маърузада қўриб чиқилса, айримларини семинарда муҳокама қилиш мумкин. Ҳозирги пайтда маърузада қўрилган мавзу албатта, семинарда ҳам муҳокама қилинади. Лекин маълум шаройтда семинар дарси ва ўнинг мавзусига бошқача ёндашиш мумкин. Айтайлик,

адабиётлар, ахборот манбалари мавжуд булса, семинарда мустакил урганилган мавзуни муҳокама қилиш мумкин.

Семинар дарсини муваффақиятли утказиш учун асосий ва қушимча адабиётларни синчковлик билан урганиш зарур. Адабиётларни урганиш дарс жараёнида талабаларнинг диққатини қаратиш лозим бўлган масалаларни алоҳида ажратиш, мавзуни қайси усул асосида урганишни режалаштириш ва дарсга тайёрланиш имконини беради.

Мавзуни урганишни чуқурлаштиришга савол шаклини ўзгартириш, уий мураккаблаштириш орқали ҳам эришиш мумкин. Талабаларнинг мавзуни, у ёки бу категорияни қай даражада тушунишларини синаш ва пухтарок тушу- нишларига ёрдам бериш учун жавобларни улар билан биргаликда муҳокама қилиш асосида мини тест утказиш мумкин.

Семинар-дарснинг иктидорни намоён этадиган, нутқ сузлаш, бошқалар фикрига танқидий қарашни талаб этадиган услубларидан бири - мунозарадир. Бундай усул билан дарс ўтиш ўқитувчидаи катта тайёргарлик қуриш, маҳоратни талаб қилали. Умуман олганда, семинар дарси турли методлар асосида олиб бориладиган экан, у қизиқарли, барча талабаларни фаол қатна- шишга, демак, дарега қўнут билан тайёрланиб қилишга ундайди.

Семинар дарсига тайёргарлик қуриш ва утказишни қуйидаги намунавий машғулотда қуриб чиқамиз. Бу услубий курсатма даре ўтишни режалаштириш ва утказишга ёрдам беради.

Дарс ўтишни ўқ асосий қисмга бўлиш мумкин. Булар:

I. Қириш:

- саломлашиш;
- ўтган дарс мавзуини қисқача такрорлаш; янги мавзуни талабаларга ҳавола қилиш;
- дареда ўтиладиган мавзунинг мақсадини баён қилиш;
- дареда муҳокама қилинадиган саволлар режасини баён қилиш.

II. Дарс ўтиш:

- мавзуда қуриладиган асосий масалалар, категорияларни баён қилиш;
- асосий концепцияларни, масала, муаммоларни тушунтириш, қайтариш билан талабалар билимини мустаҳкамлаш;
- ҳаётда уларни қўллаш борасида мисоллар келтириш; семинар дарслар, амалий машғулотларда машқлар, масалалар, ёчиш ва бошқа қатор методлар ёрдамида билимни мустаҳкамлаш.

III. Дарсни якунлаш:

- дарсда баён қилинган фикрларни умумлаштириш;
- дарсга хотима ясаб, талабаларни қелгусида бажарилиши қерак бўлган ишларга йўналтириш.

3-БОБ. Интерфаол методлар асосида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш усуллари

3.1. Интерфаол методлар асосида иктисодий тушунчаларни шакллантириш усуллари

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий, иктисодий узгаришлар, ислохотлар таълим стандартларини узгартиришга, янги фан, укув курсларини киритишнинггина эмас, балки дарс утиш методларини ҳам узгартиришни, талабаларни дарсга кизикиб, фаол катнашишларини таъминлайдиган методларни куллаш эҳтиёжларини келтириб чикарди.

Шунинг учун жаҳон педагогикасида асосий эътибор талабаларда ана шу хислатларни ҳосил қилишга қаратилди. Тажриба талабаларда айнан ана шу хислатлар, қуникмаларни ҳосил қилишда дарс беришнинг интерактив методларини куллаш ижобий натижа беришини кўрсатди. Бу услублар дарс утишни диалог тарзда амалга оширишга, айниқса, талабаларни дарсга фаол катнашишларини таъминлашга қаратилган.

Ҳар қандай фандан дарс утишда турли методларни, айниқса, интерактив методларни куллаш зарурияти яна шунда ифодаланадики, биринчидан, бундай методларни куллаш дарсни кизикарли утиш ва талабаларни дарсга фаол катнашишларини, иккинчидан, уларнинг диққатини утиладиган дарсни улаштиришга қаратишларини таъминлайди.

Дарс утишда қулланиладиган методларни шартли равишда: анъанавий дарс утиш услублари ҳамда талабалар фаоллигини оширувчи интерактив методларга ажратиш мумкин.

Анъанавий дарс утишда дарснинг асосий максоди қупрок тушунтиришга қаратилган бўлиб, уқитувчи - билим берувчи, укувчи-талаба билим олувчи ролини бажаради. Уларни урганиладиган мавзунини қай даражада улаштирилганларини назорат қилиш жараёнида билдирган фикрларига қараб аниқланади.

Педагоглар, педагог-олимлар дарс жараёнида укувчи, талабалар уртасида ҳамда улар билан уқитувчи орасида юқори даражада ҳамкорлик урнатилса, уни интерактив ҳисоблашади.

Одатда бундай ҳамкорлик у ёки бу муаммони ечиш йулларини фикрлашиб топишда, қабул қилинган қарорни қай даражада қулласа бўлишини муҳокама қилишда урнатилади. Шунга алоҳида эътибор бериш қеракки, муҳокама жа раёни уни жавабларидан ҳдм муҳимрок. Таълим интерактив методларининг максоди билим бериш эмас. балки укувчи. талабаларда мустиқил равишда уқиш. изланиш, саволларга жаваб топиш. Қарор қабул қилиш қуник-масини шакллантиришдир.

Дарс утишнинг талабалар фаоллигини оширувчи интерактив методлари айрим адабиётларда ноанъанавий дарс утиш методлари деб ҳам таърифланади. Бу методлардан авваллари ҳам фойдаланилган, лекин қамрок, эътибор берилган. Ҳозирги пайтда бутун

дунёда фаол интерактив методларни куллашни дарс утишининг самарали методи сифатида тан олиниб, кенг қўлланилмоқда.

Интерактив методика узаро ҳамкорликнинг нихоятда қулай усул ва турларини қамраб олади. Лекин методик усул қандай бўлишидан қатъий назар, қувватли талабаларнинг тажрибалари асосий таълим манбаи ҳисобланади. Ҳамкорлик асосида амалга оширилаётган методларнинг асосий хусусияти шундаки, унда қувватли, талаба ўзи ўқиган нимага қизиқиб киради.

Интерактив методлар «укишга, укишга ва укишга» ургатади. У укувчи-талабаларнинг ниятда катта интеллектуал потенциалидан фойдаланиш имконини беради, уларни укув жараёнида фаол қатнашишларини таъминлайди. Укув жараёнида нафакат ҳамкорлик, балки мусобака, беллашув элементларини ҳам куллаш имконини беради.

Интерактив методлар талабаларни уз фикрини ифодалаши учун кенг имконият яратиб берибгина колмай, уртокларининг фикри, асослари, далилларини тинглаб, уз фикридан кайтиши ёки фикрини тамомила узгартириши мумкин. Интерактив методлар бошқаларнинг фикрига хурмат билан карашга, уни сабр-токат билан эшитишга ҳам ургатади. Аудиторияда ҳамкорлик мухитини яратишнинг реал имкониятини яратади.

Укитувчи яхши дарс беришнинг тайёр рецептига эмас, балки интерактив методларга асосланган таълим технологиясига эга булиши керак. У ижодий хамкорликда ишлашга ва масъулиятли қарорлар қабул қилиш учун тайёр ту ришга ургатади.

Таълимнинг интерактив методлари педагогларда

1. дарсда урганилаётган мавзуга кизиқиш уйғотишни таъминлайди;
2. укув материаллини пухта узлаштириш имконини беради;
3. укувчи, талабанинг тахлилий фикрлашини ривожлантиради;
4. барча укувчи, талабаларни укув жараёнига тортиш, фаоллигини ошириш учун шароит яратади;
5. гуруҳда кўнгилдагидек ижобий психологик иқлим, муҳит яратади.

Умумуан дарс утиш методлари турлича булиб, куйида биз уз тажрибамизда яъни Самарканд Иктисодиёт ва Сервис институти кошидаги 2-сон академик лицейда утказаган дарсларимизда бозор муносабатлари хакидаги тушунчаларни шакллантиришда интерфаол усуллар асосида ташкил этилган дарслардан бирини намуна сифатида келтирмоқдамиз.

Мавзу.	Бозор иқтисодиётининг мазмуни ва амал қилиши
--------	--

Маъруза машғулотининг технологияси

Вақти – 80 минут	Талабалар сони: 30 нафар
Ўқув машғулотининг шакли	Ахборот, визуал маъруза, “Инсерт”, “Венна” диаграммаси

Маъруза машғулотининг режаси	1. Бозор иқтисодиётининг мазмуни ва унинг асосий белгилари. 2. Бозор иқтисодиётида доимий ва асосий муаммоларнинг ҳал қилиниши. 3. Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва зиддиятлари. 4. Бозор тушунчаси ва бозорнинг вазифалари. 5. Бозор турлари ва тузилиши. 6. Бозор инфратузилмаси ва унинг ўнқилиши
Ўқув машғулотининг мақсади: талабаларга бозор иқтисодиётининг амал қилиши ва ривожланиши тўғрисида чуқурроқ билим бериш. “Бозор иқтисодиёти” ва “бозор” тушунчаси ўртасидаги	
Педагогик вазифалар: -бозор иқтисодиёти мазмунини ёритиш; -асосий белгилари, субъектлари ва объектлари билан таништириш; -унинг доимий ва асосий муаммолари тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш; -афзалликлари ва зиддиятларини тушунтириш; -бозор ва унинг	Ўқув фаолиятининг натижалари: Талаба: -бозор иқтисодиётига таъриф бера оладилар ва уни шарҳлайдилар. -бозор иқтисодиётининг 2 тури ва уларга хос белгиларни ажратиб берадилар; -бозор иқтисодиёти субъекти ва объектини аниқлайдилар; - бозор иқтисодиётига хос муаммоларни санайдилар ва уларнинг ечимини таклиф қиладилар; - бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва
Ўқитиш услуби ва техникаси	Мунозарали маъруза, инсерт, аклий ҳужум, блиц-сўров, кластер, ЎТВ/КТ
Ўқитиш шакли	Фронтал, гуруҳий, жуфтликда ишлаш
Ўқитиш воситалари	Маъруза матнлари, проектор, график органзаёрлар, доска,
Ўқитиш шарт-шароити	Намунадаги аудитория

Машғулотининг технологик картаси

Босқичлар, вақти	Фаолият	
	Ўқитувчи	талаба
1-босқич. Кириш (5 мин.)	1.1. Дарснинг аввалида талабаларга маърузалар матни ва ўқув топшириқларни тарқатади (1-илова). 1.1. Машғулот мавзусини эслатади ва кутилаётган натижани ва дарсни олиб бориш тартибини маълум қилади.	1.1. Эшитадилар, ва маъруза матни оладилар.
2-босқич. Билимларни фаоллаштириш (5 мин.)	2.1. Жуфтликка ажралишларига топшириқ беради. Маъруза матн ва ўз нуқтаи-назаридан, бозор иқтисодиётининг асосий фарқлари, бўйича жуфтликларда муҳокама қилиш ва саволларга жавоб беришни таклиф этади. Блиц-сўров	2.1. Топшириқларни бажаради, муаммоларни жуфтликда муҳокама қилади, саволларга жавоб беради.
2-босқич.	2.1. Маъруза матнидан келиб чиққан ҳолда	2.1. Маъруза матнидаги

Асосий (25 мин.)	саволни ўйлаб кўришни тавсия этади. -бозор иқтисодиётининг алоҳида белгилари нимада? 2 киши бўлиб саволни муҳокама қилишни тавсия этади. 2.2. “Вена” диаграммаси асосида классик (соф) бозор иқтисодиёти ва ҳозирги замон бозор иқтисодиётини таққослаб, умумий ва хусусий белгиларини аниқлаш вазифасини беради. -“Бозор иқтисодиётининг доимий ва асосий муаммоси нимада, у қандай ҳал қилинмоқда?” саволига жавоб беришни таклиф этади. 2.3. Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва мавжуд камчиликларини сабабларини ўйлашни таклиф этади. Бу савол бўйича камчиликларни тўлдиради, хатоларни тўғирлайди ва хулоса чиқаради. 2.4. Бозор тушунчасига таъриф беришни, унинг турларини санаб беришни таклиф этади.	белгиларга эътибор берадилар . 2.2. Саволга жавоб берадилар. “Инсерт” жадвалини тўлдирадилар. 2.3. Дафтарларига “Вена” диаграммасини чизадилар ва тўлдирадилар. 2.4. Саволни муҳокама қиладилар ва жавоб берадилар. Афзалликлари ва камчиликларини санаб берадилар.
3-босқич. Асосий (5 мин.)	3.1. “?” белгиси қўйилган ноаниқ қолган саволларга жавоб беради. 3.2. Мавзуга хулоса қиладилар ва фаол иштирок этган талабаларни рағбатлантиради.	Эшитадилар. Ёзиб оладилар.

1-илова.

Блиц-сўров учун саволлар

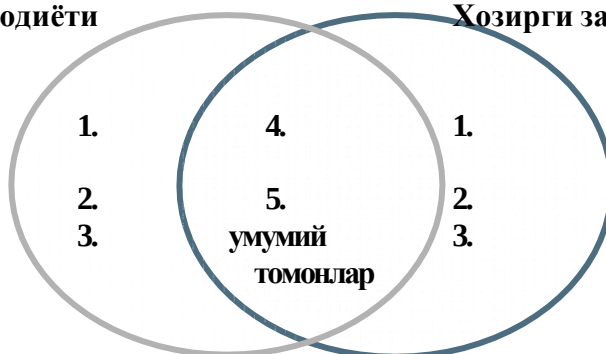
- Бозор иқтисодиётининг мазмуни ва асосий белгилари нималардан иборат? - Классик ва ҳозирги замон бозор иқтисодиётининг умумий томонларини ва фарқларини тушунтириб беринг. - Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва зиддиятлари нималардан иборат? - Бозор иқтисодиётининг асосий иштирокчилари кимлар ва улар ўртасидаги иқтисодий алоқалар қай тарзда кечади? - Бозор тушунчасининг таърифини беринг ва унинг асосий вазифаларини кўрсатинг. - Бозорни туркумлашда қандай мезонлар асос қилиб олинади?

2-илова.

Вен диаграммаси

Классик бозор иқтисодиёти

Ҳозирги замон бозор иқтисодиёти

“Инсерт усули”

Инсерт - самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб-ўрганишда ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари, китоб ва бошқа материаллар олдиндан талабага вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб, «V; +; -; ?» белгилари орқали ўз фикрини ифодалайди.

Матнни белгилаш тизими

(v) - мен билган нарсани

тасдиқлайди. (+) – янги маълумот.

(-) – мен билган нарсасига зид.

(?) – мени ўйлантирди. Бу борада менга қўшимча маълумот зарур.

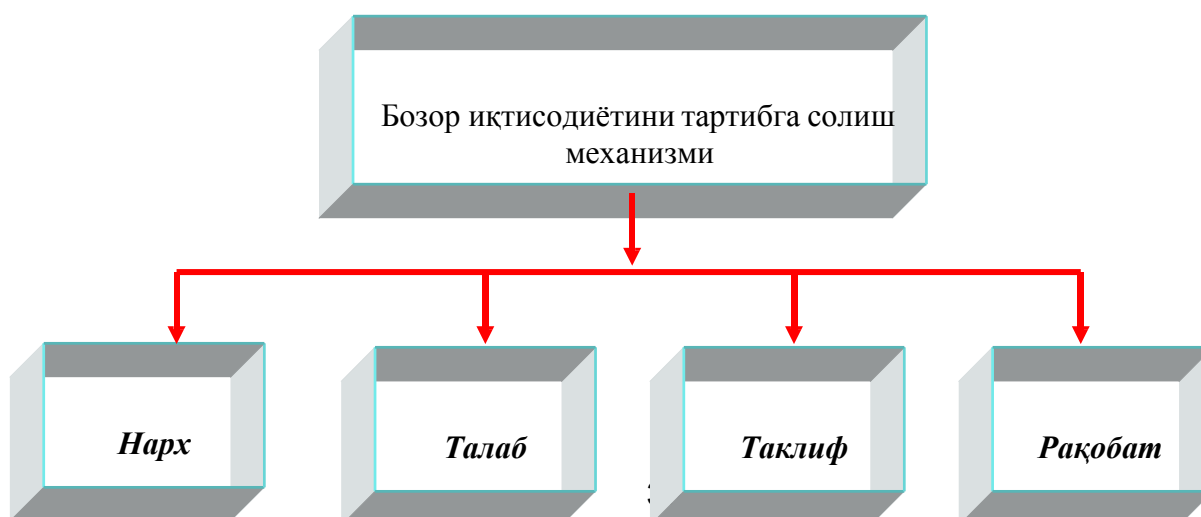
Инсерт жадвали

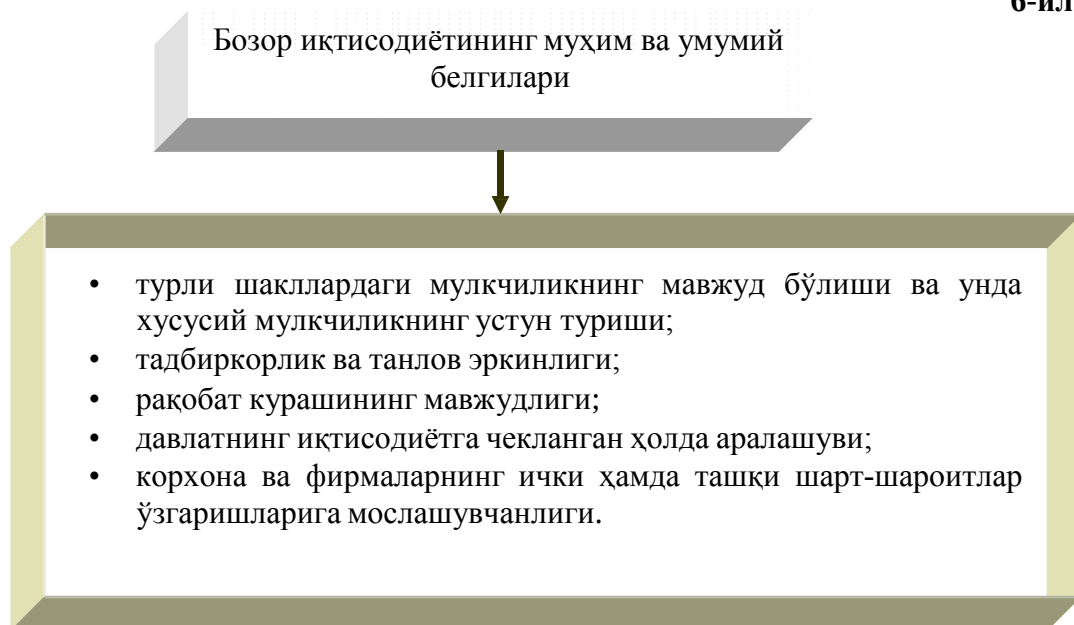
Тушунчалар	V	+	-	?
Бозор				
Бозор иқтисодиёти				
Классик бозор иқтисодиёти				
Бозор иқтисодиёти субъектлари				
Бозор турлари				

Бозор иқтисодиёти субъектлари

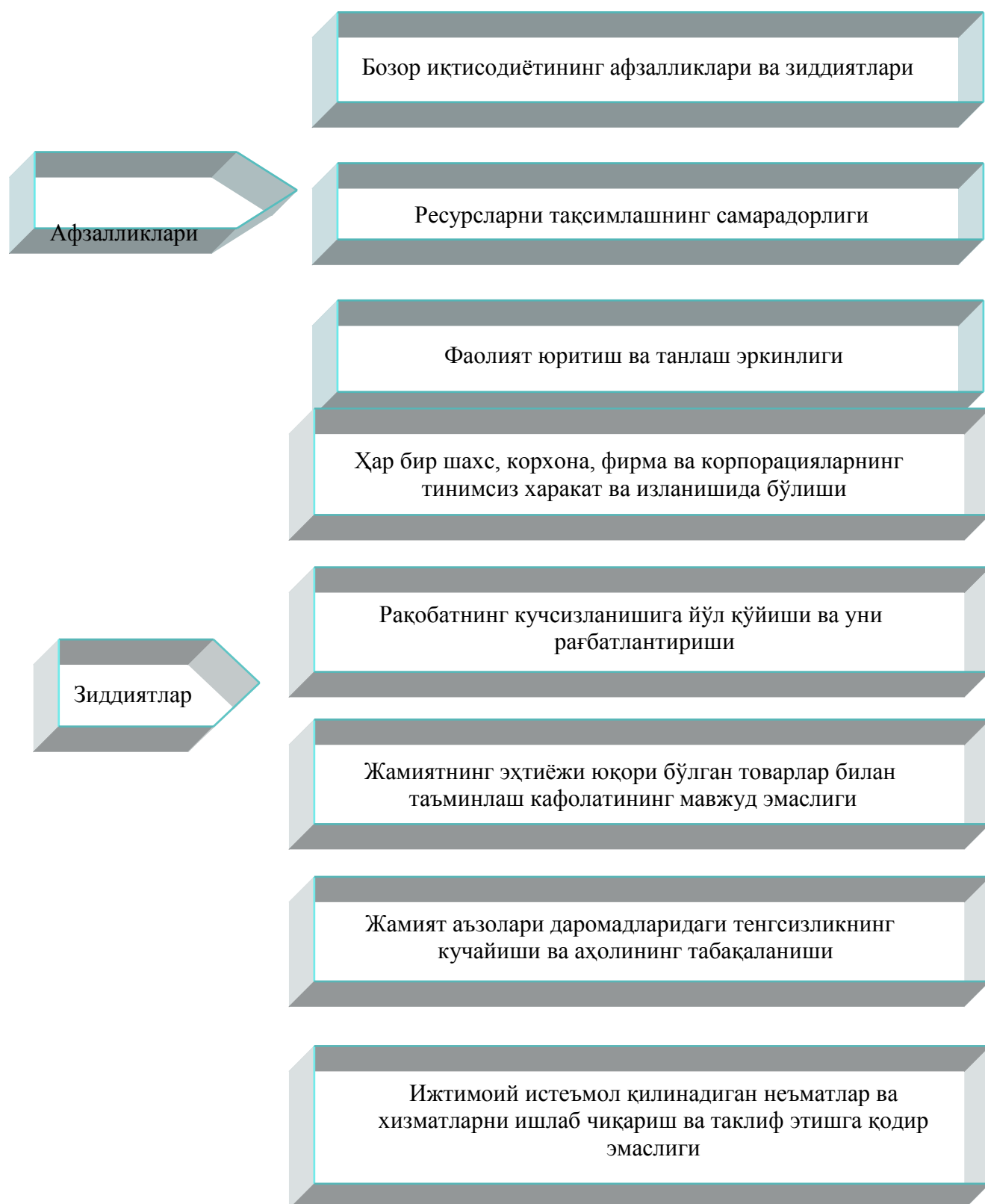

Бозор иқтисодиётини тартибга солиш механизми

Бозор иқтисодиётининг афзалликлари ва зиддиятлари

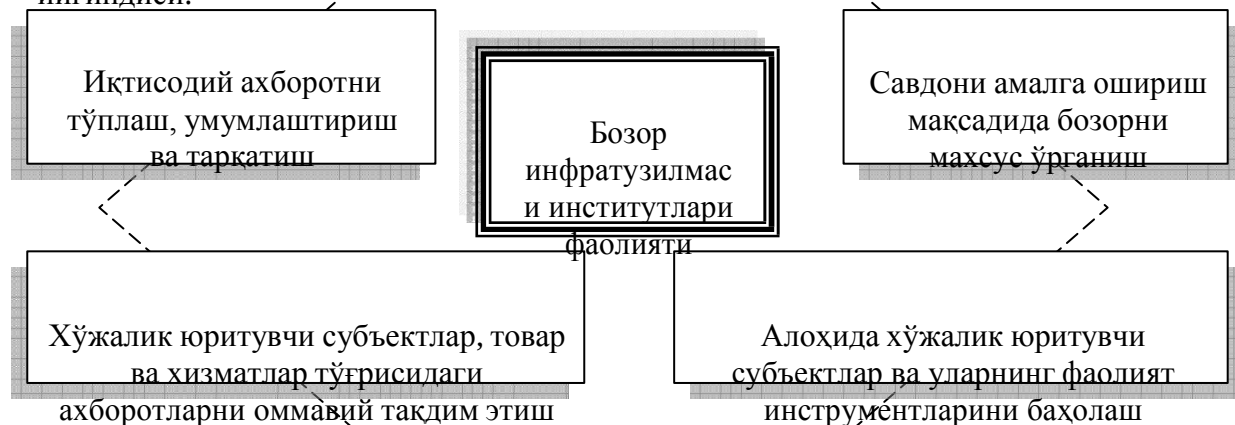
10-илова.

Бозор инфратузилмаси

Бозор инфратузилмаси – бу товар ва хизматлар ҳаракатига кўмаклашувчи ташкилий-ҳуқуқий шакллар йиғиндиси.

Бозор иқтисодиёти инфратузилмаси – бу алоҳида бозорлар доирасида ҳаракатланувчи ва уларнинг меъёрий тартибда амал қилишини таъминлаш бўйича маълум вазифаларни бажарувчи ўзаро боғлиқ ихтисослаштирилган институтлар йиғиндиси.

Бозор инфратузилмаси институтлари – бозор муносабатлари амал қилиши, барча бозор фаолияти турларининг муваффақиятли фаолиятини таъминловчи корхоналар йиғиндиси.

инфратузилма	Улгуржи ва чакана савдо корхоналари, ким ошди савдолари, ярмаркалар, воситачилик фирмалари, товар биржалари	ТОВАР БОЗОРИ
	Банклар, суғурта компаниялари, фондлар, фонд бозорлари	МОЛИЯВИЙ БОЗОР
	Меҳнат биржалари	ИШЧИ КУЧИ БОЗОРИ
	Ахборот марказлари, адлия идоралари, реклама агентликлари, аудиторлик фирмалари	

Бозор инфратузилмаси вазифалар	бозор муносабатлари иштирокчиларининг манфаатларини амалга оширишни енгиллаштириш;
	ихтисослаштириш асосида бозор субъектлари иши самарадорлигини ва тезкорлигини ошириш;
	бозор муносабатларини ташкилий расмийлаштириш;
	ишбилармонлик амалиётини давлат томонидан ва ижтимоий тартибга солиш, юридик ва иқтисодий назорат шаклини енгиллаштириш

Ҳозирги бозор инфратузилмаси ва унинг вазифалари

1-илова.

Ишларни баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари

Ҳар бир талаба кўрсаткич ва мезонлар бўйича бал йиғади. 0,1 балдан тестнинг тўғри жавоби учун (максимал 3 балл)

Гуруҳ	1-топшириқ		2-топшириқ		Жавобни лўндалиги (0,5)	Умумий бал (2,6)
	Жавобнинг тўғрилиги (0,4)	Асосланганлиги (0,4)	Кўргазмалилик (схема) (0,8)	Асосланганлик (0,5)		
1						
2						
3						

Тест.

1. Бозорни тартибга солиш**механизми:**

- а) талаб, таклиф, баҳо, рақобат;
- б) монополия, олигополия, монополия;
- в) тадбиркорлик, бизнес, фойда;
- г) тўғри жавоб йўқ.

2. Бозор инфратузилмаси- бу:

- а) монополия, олигополия, талаб, таклиф;
- б) айирбошлаш муносабатларига хизмат қилувчи муассасавий тузилма;
- в) бозорга жалб этилган товар ва хизматлар;
- г) ҳаммаси тўғри.

3. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг қандай моделлари мавжуд?

- а) Осиёча модел;
- б) Собик социалистик мамлакатлар модели;
- в) Африка ва латин Америкаси мамлакатлари модели;
- г) барча жавоблар тўғри.

4. Бир тизимдан иккинчи бир тизимга ўтишнинг қандай йўллари мавжуд?

- а) индуктив ва дедуктив;
- б) эволюцион ва инқилобий;
- в) «караҳт қилиб даволаш»;
- г) барча жавоблар тўғри.

3-илова.

**Гуруҳларда ишлаш учун
топшириқлар**

1-гуруҳ

1-топшириқ. Ушбу фикр тўғри ёки нотўғрилигини аниқланг (жавобни асосланг).

Бозор иқтисодиёти шароитида қандай товар ва хизматлар ишлаб чиқилиши кераклигини истеъмолчи аниқлайди.

2-топшириқ. Муаммоли саволга ақлий ҳужум усулида жавоб топинг.

Бозор иқтисодиёти тавсифланади, масалан, хусусий мулкчилик мавжудлиги, ижтимоий меҳнат тақсимоли, товарни эквивалентлик асосида пулга айирбошланиши.

2-гуруҳ

1-топшириқ. Ушбу фикр тўғриёки нотўғрилигини аниқланг (жавобни асосланг).

Аралаш иқтисодиёти - бозор иқтисодиёти бўлишига қарамасдан, нима, қанча, ким учун каби муаммоларни давлат томонидан нархларни назорат қилиш орқали ҳал этилиши керак.

2-топшириқ. Муаммоли саволга ақлий ҳужум усулида жавоб топинг.

Бозор иқтисодиётини ушбу тавсифлари юқори технологик ишлаб чиқариш, юқори сифатли маҳсулот, бозорларда товар ассортиментларини кўплиги ва тақчилликнинг йўқлиги қандай ўрин тутаяди?

3-гуруҳ

1-топшириқ. Ушбу фикр тўғриёки нотўғрилигини аниқланг (жавобни асосланг).

Автомобилга ёқилғи қуйиш шахобчаси – бу бозорга мисол бўлади.

2-топшириқ. Муаммоли саволга ақлий ҳужум усулида жавоб топинг.

Бозор иқтисодиёти тавсифланади, масалан, хусусий мулкчилик мавжудлиги, ижтимоий меҳнат тақсимоли, товарни эквивалентлик асосида пулга айирбошланиши.

Ақлий ҳАқлий ужум ва масалани ечиш босқичлари 4-илова.

1. Мустақил фикрланг хаёлингизга келган барча ғоя, фикрларни қоғозга ёзинг.
2. Барча ғоя ва фикрларни ёзинг, агар улар такрорланаётган бўлса, махсус белги қўйинг.
3. Ғояларни баҳоланг.
4. Энг мақбул ғоя гуруҳ ғояси сифатида шакллантиради.
5. Барча ёзилган ғоялар гуруҳ муаммосини ечиш учун гуруҳлаштириш мумкин.
6. Гуруҳнинг умумий жавоби шакллантирилади.

3.2. Бозор муносабатлари ҳақидаги билимларни шакллантириш жараёнини ташкил этиш буйича утказилган тажриба-синов натижалари

Самарканд иктисодиёт ва сервис институти қошидаги 2-сон академик лицейида кичик мутахассисларнинг иктисодий билими, амалий куникма ва малакаларини шакллантиришга бағишланган тадқиқотимизни олиб бориш жараёнида гуруҳларда кузатишлар, суҳбатлар асосида тажриба-синов ишларини олиб бордик.

Тажриба-синов ишларида 50 нафар академик лицейнинг иккинчи босқич укувчилари билан учрашилди ва ёзма, оғзаки суҳбатлар утказилди. Тадқиқотларимиз тажриба-синов ишларини утказиш методикаси асосида ташкил этилди.

Академик лицейнинг укув-методик таъминот материаллари, иктисодиёт фанидан укув дастурлари буйича кулланмалар, турли хил методик тавсияномалар, ишланмалар билан танишилди.

Иктисодиётга йуналтирилган академик лицейда ташкил этилаётган укув на ишлаб чиқариш амалиётларининг дидактик имкониятлари киёсий жихатдан урганилди, олинган натижалар математик (статистик) жихатдан таҳлил қилинди, қайта ишланди, умумлаштирилди, ҳулосаланди.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган- анкета ва тестлар қуйидагича тузилишда тайёрланди:

1. Академик лицей укувчиларининг иктисодий билимларини узлаштириш даражасини аниқлаш анкетаси.
2. Укувчиларнинг бозор муносабатлари ҳақидаги билимларини шаклланганлик даражасини аниқлаш анкетаси.
3. Укувчиларнинг иктисодий тарбияланганлик даражасини аниқлаш тестлари.
4. Укувчиларнинг иктисодиёт фанидан олган билимларини аниқлашга доир анкета саволлари.

Академик лицей укувчиларининг "Иктисодиёт асослари" фанидан олган билимларини узлаштириш даражаларини аниқлашга доир саволлар киритилди.

Ушбу анкетанинг дастлабки 1-2- саволлари укувчиларнинг узлари уқиётган таълим муассасаларида ургатилиши лозим булган иктисодий фанлар мужассамланган укув режалари, дастурлари, давлат таълим стандартлари ва таълим мазмуни билан танишлиги даражасини аниклашга қаратилган.

Анкетамизда мутахассиснинг тайёргарлигида «Бозор иктисодиёти» фанларнинг урнини белгилашга доир саволларга берилган жавоблар тахлили шуни курсатдики, асосий қисм укувчилар фанларнинг моҳиятини тушунади, аммо улар орасида бундай ҳолатни тулик тушунмайдиганлари ҳам борлиги маълум бўлди. Хатто иктисодиёти фанларнинг хусусиятларини аниқ фарқлай, олмайдиганлари ҳам учрайди. Анкетанинг қолган саволларига берилган жавобларга қараганда укувчиларнинг босқичма-босқич таҳсилида уларнинг бозор иктисодиёти тугрисида билимлари қулаи кенгайиб борганлиги маълум бўлди. Масалан, 4-савол "Бугунги кунда иктисодчи мутахассисга энг зарур бўладиган билимлар қайсилар ҳисобланади" деган қуринишда берилган саволга иктисодий, техник-технологик, касбий билимларнинг барчасининг зарурлиги уқтирилди.

Укувчи-ёшларнинг кизикишлари, интилишлари, фаолиятлари эса ҳамиша турли томонга йуналтирилган бўлади. Фан-техника тараккиёти ривожланган, ижтимоий-иктисодий, маданий, сиёсий узғаришлар шиддат билан амалга оширилаётган ҳозирги даврда ёшлар тафакқури, тасаввури, айниқса, ҳар томонга йуналтирилган бўлади. Бевосита ёшлар тарбияси фаолияти мазмунини ташкил этадиган педагог-тарбиячининг бозор муносабатлари ҳақидаги билимлари қулаи ҳам нихоятда кенг, турли-туман бўлишини тақозо этади. Шунинг учун мазкур саволга "Юқоридагиларнинг барчаси" деб номланган қисми энг тугри жавоб сифатида белгиланди.

Бизнинг олиб борган тажриба-синов ишларимизда асосий диққат эътиборни укувчиларнинг амалий қуникмалари ва бозор муносабатлари ҳақидаги билимларини шаклланиб боришини аниклашга қаратдик. Албатта, бунда укувчиларнинг иктисодий йуналишдаги касбий ва махсус фанларни урганиш жараёнида ва укув ишлаб чиқариш амалиётларида қатнашишда фаол иштирок этиши муҳим урин тутди. Укувчиларнинг иктисодиёт фанидан билим ва малақаларининг шаклланишида ҳамда маҳоратининг ривожланишида умумқасбий ва махсус фанлар урганилиши назарда тутилади. Ана шундай турқум фанларнинг орасида турли хил фанларни уқитиш методикалари муҳим аҳамият қасб этади.

Укувчиларнинг бозор муносабатлари ҳақидаги балимлари шаклланганлик даражаларини аниқлаш учун анкета-суровномаларини тузиб, унинг натижасини таҳдил қилдик. Бундай анкета-суровномалар академик лицейнинг 2-курс укувчиларига тарқатилди.

Укувчиларнинг анкета саволларига берган жавоблари (фоиз ҳисобида)

3.2.1-жадвал

Т/Р	Саволлар	Изоҳланганлар		Изоҳлай олмаганлар	
		Дастлабки босқичда	Яқуний босқичда	Дастлабки босқичда	Яқуний босқичда
1.	Бозорни тартибга солиш механизми	62	93	36	7
2.	Бозор инфратузилмаси- бу	71	92	29	8
3.	Бозор иктисодиётига	61	85	39	15

<i>i</i>	Ўтишнинг қандай моделлари мавжуд?				
4.	Бир тизимдан иккинчи бир тизимга ўтишнинг қандай йўллари мавжуд?	59	83	41	17

Уқувчиларга таркатилган саволномалардан шу нарса маълум бўлдики, академик лицейларда таълим-тарбия ишларини бугунги куннинг талабларидан келиб чиққан ҳолда олиб бориш керак.

Бизнинг таҳлилларимизча, бозор иктисодиёти муносабатлари шароитида хужалик юритувчи субъектлар, давлат бошқаруви идоралари, хизмат курсатувчи ташкилотлар ва бошқа куплаб мулкчилик шакллари уз фаолиятлари янги иктисодий бозор узгаришларига мослаштиришлари учун уларда фаолият курсатувчи бошқарув ходимлари замонавий иктисодиёт фанларидан ва уларни ривожланиш жараёнларидан хабардор бўлишлари ҳамда ушбу фанларнинг ютуқларидан уз фаолиятларида ишлата олишлари зарур. Масалан, бозорни, талаб ва таклифни урганмай туриб бирор махсулотни ишлаб чиқариш, тижорат ва воситачилик ишлари билан шугулланишни йўлга қуйиш, иш юритиш борасидаги тула саводсизликдан далолат беради. Бу ҳолат ҳар бир иктисодчи учун ойдек равшандир.

Бизнинг назаримизда, куп ҳолларда иктисодий фанлардан хабардор, уларни маълум даражада кенг урганаётган мутахассислар ҳам ҳар тарафларга эътибор бермай турли хавф хатарларга, йукотишларга йўл қўядилар. Умуман олганда, иктисодий фанлардан тугри фойдаланмай, иктисодий қонунларни бузганимизда турли хил йукотишларга дуч келамиз. Фикримизнинг далили сифатида минглаб олим ва мутахассисларнинг изланишлари асосида бопшарилган маъмурий буйруқбозлик тизими муваффақиятсизликка учраганини курсатишимиз мумкин. Бундай муваффақиятсизликнинг асосий сабабларидан бири раҳбар ходимлар ва амалдорларнинг иктисодий қонунларга бўлган эътиборсизлигидир.

Тадқиқотларимиз тасдиқлашича, Урта махсус таълим муассасаларида иктисодий таълим-тарбия мониторингини олиб бориш механизми қуйидаги тартибда амалга оширилиши таклиф этилади:

иктисодий таълим давлат стандартлари асосида яратилган уқув дастурларини урганиб чиқиб, таҳлил қилиш назоратини олиб бориш, шунингдек муассаса маъмурияти томонидан талабалар, уларнинг ота-оналарининг ДТС билан танишиб чиқишлари учун шароит яратади;

- муассаса раҳбарияти иктисодий таълим узлуксизлигини таъминлаш мақсадида давлат таълим стандартларини уқув дастурлари билан биргаликда босқичма-босқич белгиланган тартибда жорий этилишини таъминлайди ва назорат қилади, бу фаолият доимий равишда керак бўлади;

- ташқи назорат ишлари учун мониторинг утказишга шароит яратилади;

- пировард натижада талабаларнинг белгиланган билим, қуникма ва малакаларга эришишлари натижалари мониторингини утказиш таъминланади;

- уқитувчилар томонидан дарсларни самарали утказилишида ДТС ва уқув дастурлари узлуксизлиги асосида тайёрланган иш материаллари, дидактик материаллар ва бошқа уқув услубий материаллардан, узининг ижодий ишларидан кенг фойдаланиш учун шароит яратилади;

- иктисодиёт фани буйича уқитувчилар дан олинган мониторинг таҳлиллари асосида гуруҳлар кесимида таҳлилнома жадвали тайёрланади ва узлаштирилиши паст булган талабалар билимини ошириш юзасидан тегишли чора-тадбирлар белгилашга имкон яратилади;

Талабаларнинг тарбияланганлик даражаси катор принципларга таянади: фанни урганишга кизиктириш, таянч ибораларга асосланиш, муаммоли методларни куллаш, мустакил ишларни ташкил этиш, ялпи ва якка ишларни ташкиллаштириш, кургазмали ва техник воситалардан фойдаланиш, тарбия мазмунини турмуш билан боғлаш, уқувчиларда иктисодий маданиятни шакллантириш ва хоказо. Бундан эса таълим-тарбия жараёнида уқитувчи риоя қилиши керак буладиган асосий принциплар келиб чиқади:

- уқувчида уз кучига ишониш хиссиётини уйғотиш;
- уқувчига уз вақтида керакли ёрдам бериш;
- уқувчилар тафаккурини шакллантириш.

Бозор иктисодиёти шароитида иктисодчи мутахассисларни тарбиялаш учун талабаларга вақт ва имконият бериш зарур, яъни;

- уқувчиларга фикр юритиш учун имконият бериш;
- турли-туман гоё ва фикрларни қабул қилиш;
- уқувчиларнинг таълим-тарбия жараёнидаги фаоллигини таъминлаш;
- ҳар бир уқувчини танқидий фикр юритишга қодир эканлигига узларида ишонч хиссини уйғотиш.

Таълим-тарбия жараёнидаги уқувчиларнинг фаол иштироки ва таълимга узларининг масъул эканлигига тайёрлиги, танқидий фикрлашда қутилган натижаларни беради. Уқувчиларни фикр юритишга, уз гоёси ва фикрлари билан узаро уртоқлашишга даъват этиш қаби педагогик ёндашув уларнинг фаоллигини устиради ва тафаккурини шаклланишига ёрдам беради.

Бизнинг утказган тажрибаларимиз тасдиқлашича, бозор иктисодиётни шароитида уқувчилазни кичик мутахассисликка тайёрлаш тизимини такомиллаштириш учун қуйидагиларга эътибор берилса мақсадга мувофиқ булар эди:

- иктисодиёт йуналишидаги олий уқув юртларига уқишга кириш учун имтиҳон топширадиган абитуриентлар учун тузиладиган тест саволларига қупрок иктисодий муаммолар нуктаи назаридан ёндашилса, мақсадга мувофиқ булар эди. Маълумки, республикамиз олий ва урта махсус уқув юртларида иктисодий йуналиш буйича тест топширувчилар математика, она-тили адабиёт ва чет тили дан имтиҳон топширадилар. Айниқса, чет тилидан барча йуналишларга бир хил саволлар тушади. Бизнингча, иктисодий йуналиш учун чет тилидан тузиладиган саволлар асосан, бозор иктисодиёти асослари, жамият тараккиётининг иктисодий муаммолари хусусида бўлиши керак. Бу икки томонлама афзалликка эга. Биринчидан, умумий урта таълим мактабларида уқитилладиган иктисодиёт ва бизнес асослари дарсига булган эътибор янада кучаяди. Иккинчидан, уқув юртларга қабул қилинадиган талабаларнинг қупчилиги иктисодиётнинг асослари буйича дастлабки зарурий билимларга эга булганликлари туфайли барча дарсларни юкори даражада узлаштириш қобилятига эга буладилар.

Бугунги кунда олий ва урта махсус таълим муассасаларида «Иктисодий тарбия асослари» фани буйича юкори сифатли узбек тилидаги дарсликларнинг нихоятда қамлигини олдини олиш керак. Шунинг учун уқув муассасаларида бир гуруҳ етакчи профессор-уқитувчилар ва иқтидорли талабалардан тузилган шундай бир марказ фаолият курсатиши керакки, бу марказда асосий иктисодий дарсликларни тезда таржима қилиниши

йулга қуйилиши керак. Ана шундагина тайёрланаётган иктисодчи мутахассислар янада юкори малакага эга булиши мумкин.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

i

Жамиятнинг тараккиёт даражаси, давримизнинг ахборот асрига айланиши. иктисодиётдаги таркибий узгаришлар шуни курсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда баҳолайдиган, ҳар қандай ҳолатда ҳам тугри ва оқилона қарор қабул қила оладиган малакали мутахассис қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниб дарс утиш етарли эмас. Бу эса таълим тизимида жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланишни талаб этади. Республикамизда иктисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иктисодиёт сир-асрорларини ургаишга булган ҳаракатни, фанни чуқур ургаишга булган талабларни ҳам қучайтирди. Бу эса, уз навбатида, иктисодий қонунларни яхши биладиган, турли вазиятларни такқослаш, иктисодий ресурслар қечлангалиги шароитида самарали ҳужалик юритиш учун муқобил вариантларни тугри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга булган иктисодчилар тайёрлашнигина эмас, балки уларни уқитадиган иктисодчи-педагоглар тайёрлашни ҳам талаб қилади. Иктисодчилар тайёрлаш- даги мутахассислик фанларини уқитадиган иктисодчи-педагоглар тайёрлашда иктисодий фанлар етакчи урин гутади.

Иктисодий фанларни ёшларга ургатиш учун уқитувчининг узи бу фанларни яхши билиши, дарс бериш методларини маҳорат билан қуллаш олиши талаб этилади. Шу билан бирга, педагогика, психология, маҳсус фанларни уқитиш методикаси, педагогик технология ва боижа фанларни ҳам чуқур билиши зарур булади.

Қадрлар тайёрлашдаги асосий мақсад зарур билимларни узлаштириш билан бирга талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш, уларда муқтақил танлаш ва қарор қабул қилиш қуниқмасини ҳосил қилишдир.

Етук иктисодчи қадрларни етиштириб қиқиш учуй уларнинг иктисодий билим қойдеворини муқтақамлаш зарур. Бунинг замирида иктисодий атамалар, иктисодий тушунча ва қатегорияларни билиш ётади. Бозор муносабатлари тушунчаларни эгалламай туриб, иктисодий фанларни узлаштириб булмайд. Юқорида айтиб утилганидек, бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантиришда анъанавий таълим тизимини қуллаш етарли эмас. Ҳар бир соат, ҳар бир дақиқада ахборот янги ланиб турадиган ҳозирги замонда янгидан-янги, замонавий, синалган интерфаол таълим методларидан фойдаланиш билимга, янгиликка қанқок ёшларнинг ташналигини қондириши шубҳасиз. Анъанавий таълим тизимида фақат дарс охирида ёқи амалий машғулотда талабага суз берилса, замонавий, янги, интерфаол дарс бериш усулларида талаба дарс давомида эшитиш, ёзиш билан шугулланибгина қолмай, балки ҳам эшитиб, ҳам қуриб, ҳам ёзиб, бундан ташқари турли уйинларда иштирок этиб. айрим масалаларда зарур булганда уз фикрини билдириб, изланиб, турли оғзақи ва ёзма масала, машқлар ечишда фаол иштирок этеа, унинг дарсга булган қизиқиши, билим олишга, янгили қлардан доимо ҳабардор булишга булган иштиёқи ортади ва, мутахассислар фикрича, шу таълим жараёнида олган билими узок вақт хотирасида сақланиб қолади. Бежиз айтишмаган: «Ёшлиқда олган билим-тошга уйилган ганждир», деб.

Юкоридаги фикрлардан келиб чиккан холда куйидаги тавсияларимизни ишлаб чикдик:

1. Иктисодиёт фанларини урганиш жараёнида бозор муносабатлдари тушунчаларни урганишга алохида эътибор каратиш лозим.
2. Бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантириш жараёнида иктисодиёт фанларининг узига хос хусу сиятларини хисобга ол иш ва маъруза дарсларида кургазмали воситалардан кенг фойдаланишни йулга куйиш махсадга мувофик.
3. Укув жараёнида бозор муносабатлари тушунчаларни шакллантиришда интерфаол методлардан фойдаланиш тавсия этилади.
4. Бозор муносабатлари тушунчаларини шакллантириш жараёнида аниклаштирилган махсадлардан келиб чиккан холда интерфаол методларни танлаш ва уз урнида ишлата олишга ахамият бериш керак.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Президент Фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.-Т: “Ўзбекистон” 29 август 1997.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури Т: “Ўзбекистон” 29 август 1997.
3. “Баркамол авлод йили” давлат дастури тўғрисида // Халқ сўзи газетаси.28 январь 2010 йил.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонуни.-Т: “Ўзбекистон” 14 декабр 2000 йил -43 бет.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни. -Т: Адолат, 1994 й.
6. Ўзбекистон Республикасининг “2008 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари пргнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 121 декабрдаги 744-сонли қарори

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

- 7.Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йига мўлжалланаган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи газетаси 21.01.2011
8. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлис қонунчилик палатаси ва сенатнинг қўшма мажлисидаги мавъруза // Халқ сўзи газетаси.2.12.2010
9. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш-тараққиётимизнинг муҳим омилидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи газетаси.8.12.2010
- 10.Каримов И.А. Жаҳон молиявий иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. –Т.: Ўзбекистон.2009
- 11.Каримов И.А.Озод ва обод ватан, Эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз.-Т: Ўзбекистон , 2000й
- 12.Каримов И.А.Баркамол авлод орзуси.-Т.: Шарқ,1999й
- 13.Каримов И.А Юксак маънавият енгилмас куч –Т.:Маънавият, 2008 й

III.Соҳага оид меъёрий ҳужжатлар

14. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълимга оид меъёрий ҳужжатларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2000 йил 22 сентябр 251-сонли буйруғи

15. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича маъруза матнларини тайёрлаш ва нашр этиш тўғрисида”ги 2000 йил 19 июн 176-сонли сонли буйруғи

IV. Асосий адабиётлар

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш-устувор мақсадимиздир» ҳамда «Асосий вазифамиз-Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» номли маърузаларини ўрганиш бўйича ўқув услубий мажмуа –Т.:Иқтисодиёт 2010.-340.б

17. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг “Жахон молиявий-иқтисодий инқирози Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари ”асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма :Тузувчилар : Б.Ю Ходиев ва бошқалар.-Т.:ТДИУ 2009

18. Абдуллаев Ё, Каримов Ф. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари. Т: “Меҳнат”,2000.-349б

19.Ғуломов С.С.Тадбиркорлик ва кичик бизнес . Т: “Шарқ”,2002

20.Тожибоева Д., Хўжаев Н. Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма – Т.: “Фан ва технология”, 2008 -255б

21.Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси.Ўқув қўлланма Т.: “Фан ва технология”,2007.511б

22.Бекмуродов А.Ш. ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш йилларида.1,2,3,4,5- қисмлар Т.:ТДИУ, 2006-60 б.

23.Зиёмухаммадов Б.ва бошқалар. Маънавият асослари.Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”,2000

24.Перегудов Л.В,Саидов М.Х.Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти Т.:2002-191б

25.Подласкй И.П.Педагогика : Учебник.-М.:Юрайт- Издат,2009.

26.Тожибоева Д.Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш методикаси .Т: “Молия”, 2003.-181 б.

27.Шодмонов Ш.Ш, Алимов Р.Х.,Жўраев Т.Т Иқтисодиёт назарияси .Т: “Молия”,2002.-444б.

28.Хакимова М.Ф. Замонавий иқтисодчининг шахси. Ўқув қўлланма.-ТДИУ,2007.-154б

29.Котов В.А, Турдиев С.К, Махаллий иқтисодиётни тартибга солиш. –Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси адабиёти жамғармаси, 2004.186 б.

V Қўшимча адабиётлар

30.Абдуллаев А.Маънавият ва иқтисодий тафаккур.-Т.: Маънавият,1999.

31.Давлетшин М.Г.Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси.-Т.: Ўзбекистон , 1999.

32.Йўлдошев К, Маматқулов. Иқтисодиёт асослари:Касб-хунар коллежлари ва академик лицей ўқувчмлари учун қўлланма .-Т.:Шарқ , 2002

33.Саидахмедов Н.Янги педагогик технологиялар.Т: “Молия”2003 -171 б.

34.Подласый И.П.Педагогика Учебник для студентов вузов.-М.:2007

- 35.Толипов Ў.Усмонов М.Педагогик технологияларнинг назарий тадбири.-Т.: Фан, 2007
- 36.Хўжаев Н.Хакимов М.педагогик технологиялар.-Т.: Фан ва технология, 2008.
- 37.Монахов В.М.Аксиоматический подход к проектированию пед.технологии, Педагогика.1997г
- 38.Хакимова М.Ф. Касб педагогикаси.-Т.: ”Фан ва технология”,2008.
- 39.Райзберг Б.А. Психологическая экономика. М.: ИНФРФ-М, 2005
- 40.Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом : учеб пособие М.ЮНИТИДАНА, 2008
- 41.Хошимова М.Педагогик технология ва педагогик маҳорат.-Т: ТДИУ.2007

VI. Даврий нашрлар , статистик тўпламлар ва ҳисоботлар

- 42.Иқтисодиёт ва таълим.Журнал.2009-2010й. 2-5 сонлар
- 43.Халқ таълими.Журнал.2009-2010й. 2-5 сонлар
- 44.ўрта махсус , касб-хунар таълими муассасаларининг педагог ва муҳандис педагог кадрлар билан таъминлашнинг 2010 йилгача бўлган статистикаси. Касб маҳорати ахборотномаси. –Т.:2009 №2
- 45.Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2009-2010 йилдаги маълумотлари
- 46.Инвестиции Республики Узбекистан 2009-2010. Статистический сборник.2009-2010. -148 с.
47. Промышленность Республики Узбекистан 2009. Статистический сборник 2009-156 с.

VII.Интернет сайтлари

48. WWW. bilimdon.uz. Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлигининг веб сайти
49. WWW.uz.Masofaviy таълим тизимига бағишланган веб сайт.
50. WWW. plekhanov.ru.-Плеханов номидаги Россия иқтисод академиясининг веб сайти
51. WWW.tgeu. Uz.-ТДИУ веб сайти
52. WWW.TATU веб сайти
53. WWW.pomorsu.ru
54. WWW.MTU-NET.ru
55. WWW.bankreferetov.ru
56. WWW.mgopu.ru
57. WWW.glef.org.-Джорж Лукас Таълимининг фонди
58. WWW.-new.horizons.org -Таълимнинг янги уфқлари
59. WWW.thelearning web.netТаълимнинг тармоғи
60. WWW.intelibrary .com Интернет клуби